

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Кафедра початкової освіти**

Л. Б. Наконечна

Сучасна українська мова
з практикумом

Синтаксис

Практичний блок

Посібник
для студентів II курсу
спеціальності 013 «Початкова освіта»

Івано-Франківськ, 2023

*Посібник рекомендовано до друку
Вченою радою педагогічного факультету
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

Наконечна Л. Б.

Сучасна українська мова з практикумом. Синтаксис. Практичний блок: навчальний посібник. Видання 2-е змінене і доповнене. Івано-Франківськ, 2023. 86 с.

Рецензенти:

Білавич Г.В., доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кіліченко О.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Навчальний посібник «Синтаксис. Практичний блок» є компонентом навчально-методичного забезпечення дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» для студентів педагогічних ВНЗ спеціальності «Початкова освіта». У ньому відповідно до Стандартів вищої освіти України та розробленої на їх основі робочої програми подано змістове наповнення практичних занять для студентів четвертого курсу, які претендують на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр».

© Наконечна Л.Б., 2023

ПЕРЕДМОВА

У посібнику запропоновано методика проведення практичних занять із синтаксису сучасної української мови. До кожної теми подано питання, які розглядаються під час практичних занять; визначено мету, перелік знань і умінь, якими повинен оволодіти студент; список рекомендованої літератури. Окрім цього, дібрано систему вправ для домашнього і аудиторного опрацювання основних відомостей з синтаксису, завдання для самостійної роботи, тести для самоконтролю, які сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу і спрямовані на поглиблення і систематизацію знань з дисципліни. У вправах використано речення й уривки з художніх текстів класиків української та зарубіжної літератури, сучасних майстрів слова, зразки усної народної творчості, що зумовлено необхідністю розвитку відчуття краси слова у майбутніх вчителів мови початкової школи. Автор пропонує також завдання творчого і пошукового характеру, мета яких -- розвивати творчі й аналітичні навички студентів та вміння самостійно виокремлювати та інтерпретувати матеріал, пов'язаний з майбутньою професією вчителя початкових класів.

Практичні заняття спрямовані на вироблення у студентів умінь та навичок аналізувати мовний матеріал, класифікувати мовні явища, володіти нормами української літературної мови.

Для студентів педагогічних інститутів та факультетів вищих закладів освіти.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПР – просте речення;

ПУР – просте ускладнене речення;

СР – складне речення;

ССР – складносурядне речення;

ССРб – складносурядне багатокomпонентне речення;

СПР – складнопідрядне речення;

СПРб – складнопідрядне багатокomпонентне речення;

СБР – складне безсполучникове речення;

СБРб – складне безсполучникове багатокomпонентне речення;

ССК – складна синтаксична конструкція, або складне багатокomпонентне речення (без конкретизації семантичних зв'язків між частинами).

СРрвз - складні речення з різними видами зв'язку.

РОЗДІЛ 1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Література

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П.Бевзенко, Л.П.Литвин, Г.В.Семеренко. – К.: Вища школа, 2005.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993.
3. Дудик П.С. Просте ускладнене речення / П.С. Дудик. - К, 1998.
4. Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого і складного речення (теоретико-навчальний комплекс) / А. П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1994.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У.Каранська. – К.: НМК ВО, 1992.
6. Олійник О. Граматика української мови / О.Олійник, В.Шинкарук, Г.Гребницький. – К.: Кондор, 2008.
7. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: ВШ, 1994.
9. Сучасна українська літературна мова: в 5-ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – Т. 5.
10. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1997.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000. С. 546 – 548, 569 – 570.
12. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Літера, 2000.
13. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: В. шк., 2007.
14. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови/ К.Ф.Шульжук. – К.: Академія, 2004.
15. Ющук І.П. Українська мова / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003.
16. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій / Я.В.Януш. – К.: КНЕУ, 2005.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття 1

Синтаксис. Словосполучення

Мета: розглянути сурядні та підрядні словосполучення, виробити навички поділу речень на словосполучення та аналізу синтаксичних словосполучень.

Студенти повинні знати: предмет і завдання синтаксису, сурядні та підрядні словосполучення, типи словосполучень.

Студенти повинні вміти: визначати словосполучення за різними параметрами класифікації, ділити речення на словосполучення, аналізувати словосполучення за схемою, утворювати словосполучення за поданими схемами.

Самостійна робота студентів: (на вибір) 1) за словником фразеологізмів опрацювати питання про взаємопереходи лексичних, фразеологічних та синтаксичних словосполучень. 2) Виділити у творах для дітей словосполучення і дати їх характеристику. 3) З підручника “Українська мова” для початкової школи виконати 3 вправи, що стосуються словосполучення.

План

1. Синтаксис як розділ граматики. Типи синтаксичного зв'язку.
2. Синтаксичне словосполучення. Які поєднання слів не є синтаксичним словосполученням.
3. Лексичні, фразеологічні та синтаксичні словосполучення.
4. Сурядні та підрядні словосполучення. Прості та складні словосполучення.
5. Типи словосполучень за стрижневим словом: іменникові, прикметникові, займенникові, числівникові, дієслівні, прислівникові.
6. Типи синтаксичних словосполучень за смисловими відношеннями між компонентами: атрибутивні, об'єктні, обставинні.
7. Види синтаксичного зв'язку у підрядних словосполученнях: узгодження, керування, прилягання.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити, де у поданих реченнях наявний предикативний, сурядний, підрядний синтаксичний зв'язок:

1. Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у діях відбивається моральна чистота матері і батька (В.Сухомлинський).
2. Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо:

прагнемо того, чого немає, і нехтуємо те, що є, так, ніби минуле зможе вернутися назад або напевно мусить здійснитися сподіване (Г.Сковорода). 3. Не живе щастя в далеких країнах і в небачених містах, а в тобі самому – умій тільки ним скористатися (В.Шевчук).

Вправа 2. Виділити синтаксичні, лексичні, фразеологічні словосполучення.

Волоський горіх, працювали швидко, бити байдики, бити ноги, будова речення, складна будова, довгі вії, чорне волосся, Чорний ліс, п'ятами накивати, чорний день, кивати головою, великий вогонь, антонів вогонь, пекти раки, пекти картоплю, День матері, День подяки, день народження, справа просувається, ламати руки, ламати плани, ламати гілля.

Вправа 3. Розподілити подані сполучення слів між трьома групами: синтаксичні словосполучення, лексичні словосполучення, фразеологічні словосполучення. Чи можливе подвійне тлумачення словосполучень?

1) Білий гриб, білий сніг, Біле море, біла ворона, біла стіна;
2) брати в руки, брати в голову, брати на кпини, брати бика за роги;
3) вибивати дрижаки, вибивати з сідла, вибити з колії; 4) виставляти зуби, виставляти роги; 5) відкинути голову, відкинути ноги; 6) дивитися вовком, дивитися на вовка; 7) легка ноша, легкий на руку, легка промисловість; 8) важка артилерія, важкий на підйом, важкий тягар, важкий камінь; 9) спочити на лаврах, спочити після походу; 10) перелітний птах, ранній птах, синій птах, птах високого польоту, лісовий птах; 11) серце не лежить, серце болить, серце розривається; 12) на сьомому небі, на сьомому поверсі.

Вправа 4. Визначити, які з наведених поєднань слів не є синтаксичними словосполученнями, пояснити відповідь.

Моя родина, сум і любов, дати шанс, буде приходити, понад лісом, піти прямо, сонце встає, актуальне інтерв'ю, рубати з плеча, зростила по-материнськи, подолати перешкоду, більш витривалий, річки й озера, біля берега, батько з дочкою, батько і дочка, схожий на батька, батько попросив, більш доступний, зробив більше, сад цвіте, щось далеке, буду вчитися, хочу вчитися, не тільки вдень, дати слово, дати перцю, надзвичайно охайний, кривий ріг, Кривий Ріг, троянський кінь, Мала Азія, мала скриня, білий сніг, білий ведмідь.

Вправа 5. Встановити словосполучення за стрижневим словом.

Крило літака, новий прилад, потрібний людям, рожевий від сонця, вдвічі вищий, п'ятий від кінця, познайомились у Карпатах, обов'язок перед матір'ю, один з нас, повертатися затемна, котрийсь з хлопців, тринадцяте квітня, складати іспит, хтось з учнів, далеко від міста, відпочили в лісі, набагато краще, децю запізно, танцювати пристрасно, зовсім білий.

Вправа 6. Виділити у реченні словосполучення. Визначити у словосполученнях смислові відношення між компонентами та встановити словосполучення за стрижневим словом:

1. Четвертий день гарячий сухий глухо дзвенить піском у помутнілі шибки (О.Олесь). 2. Спілка письменників України провела літературний вечір про Наталену Королеву – українського белетриста. 3. Яблуневі долоні прозора застигли в загусаючому жнивному повітрі тихими примарами (А.Мал.). 4. Споконвіку в народі існував звичай ніколи не викидати вже не потрібну до вжитку колиску (В.Ск.). 5. Дві хмароньки пливли кудись в убранні золотім і мовчки зупинилися над краєм чарівним (О.Олесь). 6. Високо-високо під вечірнім небом пролетіли табуном дикі гуси (І.Н.-Лев.).

Вправа 7. Дібрати словосполучення за схемою:

головне слово	залежне слово	зв'язок
іменник	Прикметник	узгодження
іменник	Займенник	узгодження
Іменник	Числівник	узгодження
Іменник	Іменник	керування
дієслово	Іменник	керування
дієслово	Займенник	керування
Іменник	Іменник	керування
Дієприслівник	Іменник	керування
іменник	Прислівник	прилягання
Дієслово	Прислівник	прилягання
Іменник	Прислівник	прилягання
Прислівник	Прислівник	прилягання

Вправа 8. Дібрати словосполучення, в яких наведені слова виступали б то головним, то залежним компонентом: щасливий, гучний, кращий, малювати, міркувати, мрія, близько, виконаний.

Вправа 9. Виписати синтаксичні словосполучення, визначити тип підрядного зв'язку в них.

Багатство мови, ловити рибу, ліпньої пори, листуватися з товаришем, село Білий камінь, зустрітися з дітьми, бити байдики, маємо честь запросити, замилувати очі, сотні людей, великий лан, читати голосно, щира людина, тримати язик за зубами, поважати старших, задоволені відпочинком, піклуватися квітами, зайти до брата, дуже весело, останній із могікан, виростити сина, збити з пантелику, краса мови, троє з групи.

Вправа 10. Виписати словосполучення, вказати головне і залежне слово, визначити тип словосполучення за стрижневим словом (іменникове, прикметникове, займенникове, числівникове, дієслівне, прислівникове), а також за будовою (просте чи складне), охарактеризувати тип граматичного зв'язку (керування сильне чи слабе, узгодження повне чи неповне, прилягання):

Хвалитися успіхами, прочитаний уважно, прочитавши уважно, прочитати уважно, занадто швидко, без найменшого бажання, любити бабусині казки, дівчина з чорними бровами, старший від брата, дехто з учнів, перший урок, глибоко замислився, написаний згарячу, вирушити в далеку подорож, чоловік років сорока, навчання дітей, вантажити машину, один на двох, гра фантазії, дитина з рум'яними щічками, грітися під променями сонця, людина високого зросту, думати вголос, бігти світ за очі, пробуджуючись зі сну, блузка з мереживом, десяток яблук, мандрівне життя.

Вправа 11. Поділити речення на словосполучення, проаналізувати підрядні словосполучення за схемою:

1. Записати словосполучення.
2. Визначити головне і залежне слова.
3. Тип словосполучення за стрижневим словом.
4. Тип за будовою.
5. Тип за смисловим відношенням між компонентами.
6. Тип підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.

1. А той старезний дуб стоїть незламно всім вітрам наперекір.
2. Над приспанім селом тим часом встало рожеве сонечко.
3. Гарна яскрава веселка підперла півнеба.
4. Я думаю про тебе тихими осінніми вечорами.
5. Опоені медовим ароматом бджоли гудуть у білім цвіті квітів невидимим хором.
6. Твої успіхи є завжди найдошкульнішою помстою твоїм ворогам.

Запитання для самоконтролю

1. *Які словосполучення називаються синтаксичними?*
2. *Які поєднання слів не є синтаксичним словосполученням?*
3. *Які сполучення слів належать до лексичних та фразеологічних?*
4. *Як поділяються словосполучення за смисловими відношеннями?*
5. *Як поділяються словосполучення за стрижневим словом?*
6. *Які типи підрядного зв'язку існують у словосполученнях?*
7. *Які є види узгодження?*
8. *Які види керування Ви знаєте?*
9. *Охарактеризуйте прилягання як синтаксичний зв'язок у підрядному словосполученні.*

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Практичне заняття 2

Просте речення.

Класифікація речень. Головні члени речення

Мета: розглянути речення як синтаксичну одиницю, його типи, також головні члени речення і засоби їх вираження. Розвинути навички аналізу речень за різними параметрами класифікацій та аналізу різних структурних типів підмета і присудка.

Студенти повинні знати: типи речень відповідно до різних аспектів класифікації речень; визначення підмета та присудка, їх структурні типи та способи вираження.

Студенти повинні вміти: визначати типи речень, складати речення та вводити їх у тексти; структурні типи та способи вираження підмета і присудка, складати речення з різними структурними типами підмета й присудка.

Самостійна робота студентів: 1) Виписати зразки різних типів речень з підручника «Літературне читання» для ПШ. 2) підготувати повідомлення про типи підмета і присудка у творах для позакласного читання, призначених для опрацювання у початковій школі. 3) Виконати вправи для вивчення підмета з підручника “Українська мова” для ПШ.

План

1. Речення як синтаксична одиниця.
2. Класифікація речень.
3. Порядок слів у реченні.
4. Граматична основа простого речення.
5. Підмет як головний член речення: типи підмета, способи вираження простого та складеного підмета.
6. Присудок як головний член речення: типи присудка (простий дієслівний присудок; складений дієслівний присудок; складений іменний присудок; простий ускладнений присудок).
7. Тире на місці нульової зв'язки.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити речення 1) за метою висловлення; 2) за інтонацією; 3) стверджувальні і заперечні.

1. Спили мене, отямся і отям! Така любов буває раз в ніколи (Л.Костенко). 2. Добре діло не буде забуте (Н.тв.). 3.Музикант не міг не приєднатись до загального співу. 4. Ми ніколи не забудемо імена героїв! 5. Хто кращу, ніж народ, пісню зуміє скласти?! 6. Брехливих людей я одверто не люблю. 7. Остап ніс харчі не собі (П.М.). 8. Неук спотикається і на простому (Н.тв.). 9. Хто поверне в рабство дух свободи? 10. Ні долі, ні волі у мене нема...(Л.У.). 11. Не в грошах щастя (Н.тв.). 12. Чи зможе швидко забути земля зухвале ставлення до себе? 13. Любімо рідну землю, любімо, як матір!.. 14. За вікнами шумлять вітри. 15. Про що шуміть вітрам зимою? 16. Нехай живе дух неспокою!

Вправа 2.

А) Визначити типи речень а) за метою висловлювання, б) за інтонацією.

Б) Вказати номери речень а) розповідних, питальних, спонукальних; б) окличних і неокличних; в) питальних і непитальних.

В) Вказати номери речень а) простих і складних; б) двоскладних і односкладних; в) поширених і непоширених; г) ускладнених і неускладнених.

I. 1. М'ятою, мальвою, полином, чебрецем, цвітом пахучим калини нахилиється, вмита смертельним дощем, над серцем моїм — Україна... (О.Яворська). 2. Умійте берегти й шанувати, звеличувати й удосконалювати людську любов — найтонше й найпримхливіше, найтендітніше й найміцніше, найкрихітніше й наймогутніше, наймудріше й найбагородніше багатство людського духу (В.Сухомлинський). 3. Як не любить землі моєї мову? 4. Як жить, її не знавши, без стида? (Н.Шутенко). 5. За селом криницю викопав дідусь. 6. Там шумить пшениця, колос хилить вус (А.Камінчук). 7. Згадай мене, коли весною запахнуть сині ручаї, коли із ласкою німою всміхнуться травами гаї (В.Крищенко). 8. Повернімося ще раз до двох із найраніше пізнаних людиною кольорів — чорного і червоного (І.Вихованець).

II. 1. Той біль, та радість – ти, моя любове! (Борис Тен). 2. Коло бабусі сидить у кожусі, проти печі гріється, без водички миється (П.Загребельний). 3. Ранковий світлий променю, що пишеш на стіні? 4. Пишу рядки про бджілку, що мед збира в квітках, про яблуневу гілку у сонячних цятках (А.Камінчук). 5. При труднощах, друже, не гнися в

дугу! (С.Пушик). 6. Під чийм же, коню, ми вікном?! (Б.Олійник). 7. Їмо плоди із дерева незнання (Л.Костенко). 8. Чи житиме дерево без кореня?

Вправа 3. Дати характеристику простих речень за схемою:

1. Складне – просте.
2. За метою висловлювання.
3. За емоційним забарвленням.
4. Для розповідних: стверджувальне – заперечне.
5. Двоскладне – односкладне.
6. Поширене – непоширене.
7. Повне – неповне.

1. Мазепа був надзвичайним чарівником. 2. Ніхто й ніколи не міг витримати його чару. 3. Гоноровиті польські магнати і елегантні французи склали перед ним зброю. 4. У чому полягав його чар? 5. Це залишається таємницею для нащадків. 6. Але одне добре відоме: міг говорити з кожним його мовою. 7. Чи його розуміли? 8. Так, бо мав той талант великої людини. 9. Відбулося побачення Мазепа і з Петром, і Мазепа переміг! (за І.Борщаком)

Вправа 4. Виписати речення з інверсією – непрямым (зворотним) порядком слів. Записати їх, використавши прямий порядок слів. Зробити синтаксичний аналіз 5 речень за схемою (Див. у попередній вправі).

I. 1. Вчасна похвала творить долю (Є.Яценко). 2. Пахло житнім хлібом і теплом (М.Рильський). 3. Нехай підждуть невідкладні справи (Л.Костенко). 4. Я надивлюсь на сонце і на трави (Л.Костенко). Не час минає, а минаєм ми (Л.Костенко). 5. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать (Л.Костенко). 6. Людина зіпкана із суперечностей (В.Черняк).

II. 1. Понад водою стелиться дзвінкий зозулі голос. 2. Воїна щолом став конику маленькому притулком. 3. Котрий вже раз метелика крильця над огорожі гребенем мигтять. 4. Спізнілих квітів ніжний аромат доносить іноді цупкий осінній вітер. 5. На жаб поглянути на заливному полі своїм промінням місяць запросив. 6. Квітуча слива посипає страву рожевим перламутром пелюсток. 7. Закаламутилась під весняним дощем вода джерельна (з поезії Мацуо Басьо і Йоса Бусон).

Вправа 5. Визначити граматичну основу речень, вказати типи головних членів речення і морфологічні засоби їх вираження.

I. 1. І кожне оте його «люби!», кожне оте «цілуй!» обгортало пахощами бузку й конвалії (Є.Гуцало). 2. Допитливість, любов до пізнання — це вічні й невикорінні людські потреби (В.Сухомлинський). 3. Після зими, після холодів білити хати — найкраще свято у селі (Є.Гуцало). 4. Вінок сонетів — то вінок зі слів. 5. Весна — неначе карусель. 6. Що так вабить до себе на стежці гірській? (Мацуо Басьо). 7. Грибів збирання – небезпечна справа! 8. Як сумно пролунало вдалині вечірне «бі-і-і» самотнього оленя (Мацуо Басьо). 9. Багато літ перевернулось, води чимало утекло (Т.Шевченко). 10. Джмелі спросоння – бац лобами (М.Вінграновський). 11. За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить» (Л.Українка). 12. Тисяча тисяч тонів зливались в один звуковий струмінь (за М. Івченком). 13. Уміння заощаджувати мудрість – наймудріше вміння (Є. Яценко).

II. 1. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (В.Сосюра). 2. Оце ви вже передали куті меду. 3. Ти – як дощ, а я – мов явір (Д.Павличко). 4. Ми з тобою одні (В. Сосюра). 5. Павло і сам не пас задніх. 6. Ніхто не може судити про інших, доки не навчиться судити про себе самого (Й.-В.Гете). 7. Сади починали цвісти рясним п'яним цвітом (М.Івченко). 8. Мовчати вміє ніч. 9. А день говорить мовами всіма (Д.Павличко). 10. Я так люблю сіяти!.. 11. Люблю орати, косити, молотити (О.Довженко). 12. Ніхто з людей чомусь не помічає над стріхою каштана білий цвіт. (Мацуо Басьо). 13. Дві хатки притулились край берега великої ріки (Йоса Бусон).

Вправа 6. Визначити тип підмета. Охарактеризувати засоби вираження.

I. 1. У Лондонському університеті українська мова впроваджена як факультатив. 2. У Великобританії проживає тридцять тисяч українців. 3. На даху сиділа зграйка горобців. 4. Кілька учасниць вибули вже після першого туру конкурсу. 5. Першими українськими емігрантами вважаються дванадцять родин, що оселилися в 1897 р. в місцевості Апостолеус. 6. За переписом населення 1981 року близько вісімдесяти шести відсотків канадців українського походження народжені в Канаді.

II. 1. Боятися вовка – в ліс не ходити 2. Президія Верховної Ради України формується з народних обранців (3 газ.). 3. На стіні висіло „Ласкаво просимо!“ 4. «Диво калинове» Дмитра Білоуса – це наша духовна історія (І.Кирпель). 5. Андрій Дмитрович Сахаров першим усвідомив глобальну погибель від ядерної зброї і почав боротися проти

оззброєння (З газ.). 6. Поезія – то мова душі людської (І.Цюпа). 7. Кожен з нас повинен дбати про мову.

Вправа 7. Визначити а) тип підмета; б) тип присудка. Охарактеризувати засоби їх вираження.

I. 1. Петро зі старостами сидів на лаві (М.Коц.). 2. І ми з Денисом на знак згоди киваємо головами (А.Гол.). 3. Я з тобою ані разу за руку не взявся. Я тобою, як зорею, з землі любувався (В.Стеф.). 4. Мотря та Софія місили тісто (І.Н.-Лев.). 5. Нічим не потьмарене моє вчора, не передбачене наперед моє завтра (Корн.). 6. Кожен з нас повинен мати в серці іскру добра (В.Шексп.). 7. На полях уже зібрано пшеницю. 8. На полях уже зібрана пшениця.

II. 1. Україна моя – це мій спокій і радість моїх дітей. 2. Думав, думав Кармелюк, та й придумав, як допомогти товаришеві (М.Вовчок). 3. Прокинулось усе. 4. Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців (П.М.). 5. Горласті півні протягли своє „ку-ку-рі-ку!“ (П.М.). 6. Давайте прощати один одному провини. 7. А Кайдашиха взяла та й витягла з борщу курку (І.Н.-Лев.). 8. А змія його [Телесика] хап із човна та й понесла до своєї хати (П. Тичина).

Вправа 8. Виділити присудки, визначити їх типи.

I. 1. У світі хай панує мир! (М.Рил.). 2. Падав, падав минулорічний сніг... 3. Я схопився та давай спересердя стукати в двері (І. Н.-Лев.). 4. Кожному хтось повинен відчиняти двері, кожного хтось повинен чекати (Ст.). 5. Поезія – то мова душі людської. 6. Казка – це свіжий вітер дитячих мрій. 7. Тільки казка може роздмухати вогник фантазії. 8. Збагнути всю глибину історії – це благородне покликання (з тв. І.Цюпи). 9. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. 10. Вона шкідлива вже тому, що байдужість до мови пояснюється її цілковитою байдужістю до минувшини. 11. Вінок сонетів — то вінок із слів. 12. Слова в сонетах скромні та пахучі (Г.Чубач).

II. 1. А без минувшини не проступить дорога в майбутнє (К.Паустовський). 2. Мова – знаряддя мислення. 3. Поводитися з мовою як-небудь – значить і мислити як-небудь (О.Толстой). 4. Люди повинні більше дивитися на Стожари, на Чумацький шлях. Від цього вони стають романтичнішими (Ст.). 5. Вчитель і садівник – то одне й те ж (І.Цюпа). 6. Я готовий винести всі випробування (Зб.). 7. Лаврін кинувся допомагати батькові (І.Н.-Лев). 8. Дуб підняв сухуваті руки, сині краплі ловив, ловив (Мал.). 9. Отари сірих хмар лежать безрушно й сонно

- (Каш.). 10. Я вмiю дорожити всiм, що в пам'ятi не стерте (Олесь).
11. Журився, журився козак, а далi й заснув (Н.тв.).

Вправа 9. З'ясувати синтаксичну функцію інфінітива у поданих реченнях (простий присудок, частина дієслівного складеного присудка, підмет, другорядний член речення, головний член односкладного речення).

1. Тоді Іван Половець наказав приготувати кулемети (Ю.Яновський). 2. Командувач видав наказ атакувати в лоб Турецький вал (Ю.Яновський). 3. Любить свій край – для народу жити... (В.Сосюра). 4. Ну як же можна матері вмирати, коли життя у неї не було (А.Чубинський). 5. Я приїхав просити товариша відкласти нашу розмову (О.Корнійчук). 6. Над полями і темнувате, і лискуче срібло роси починає тремтіти синім туманцем (М.Стельмах). 7. При сонячному світлі соромився навіть дивитись на них (О.Довженко). 8. Час і вишні в саду червонити, пташенят випускати малих, готувать синій одяг для льону, розстилять полотно на гречках і сушить конюшину червону (І.Савич). 9. Трудитись має кожен, як бджола (Д.Павличко). 10. Всі завмерли, продовжували, не зводячи очей, дивитися на двері (Г.Тютюнник). 11. Люди орати, а він спати (Н.тв.).

Вправа 10. Скласти речення за схемою:

1. Простий підмет + складений іменний присудок.
2. Простий підмет + простий ускладнений присудок та складений іменний присудок.
3. Складений підмет (синт.словоспол.) + простий присудок.
4. Складений іменний присудок + простий підмет.
5. Складений підмет (лексичне словоспол.) + складений іменний присудок.
6. Складений підмет (лексичне сполучення) + простий присудок.
7. Простий підмет + простий присудок, виражений складеною формою майбутнього часу дієслова.
8. Простий підмет + складений дієслівний присудок.
9. Складений дієслівний присудок + простий підмет.
10. Простий підмет + ускладнений простий присудок

Вправа 11. Визначити, які саме присудки утворюють складний (комбінований) присудок у реченнях.

1. Хотіла б я піснею стати у цю хвилину ясну.
2. Ніби чекаю, що вода має зробитися солоною.
3. Втомлений він стояв біля веранди.
4. Я ішов останній.
5. Сонцем хотів би я стати.
6. Поезія повинна бути чиста.
7. Олена не могла залишатися спокійною та байдужою.

Вправа 12. Визначити граматичну основу речень, розставити, за необхідності, розділові знаки у поданих реченнях, пояснити пунктограми.

I. 1. Людські стосунки це обмін цінностями. 2. Молодість буйність а старість не радість. 3. Весь світ був як казка повна чудес таємнича цікава. 4. Життя без книг це хата без вікна. 5. А дівчина була як сонце. 6. Ліси наче свіпилися наскрізь. 7. Два чоботи пара. 8. Час великий суддя. 9. Степ як море. 10. Мої сини як зима та весна. Старший меткий і проворний як задержуватий зимовий день. Молодший неврівноважений як весняна повінь. 11. Найбільша з усіх таємниць таємниця твого обличчя.

II. 1. Боятися смерті на світі не жить. 2. Українські думи та історичні пісні одна з найважливіших складових частин української народної творчості. 3. Я син Карпат. Я вічний. Я народ. Я із легенди виріс. Я гуцул. 4. Всякий труд почесний. 5. Лиш боротись значить жить. 6. Земля не полігон земля це нива... 7. Ми квіти життя. 8. Найвища краса краса вірності. 9. Життя мов бурхлива ріка у своєму швидкому пліні. 10. Ранок ясний морозяний. 11. Люди прекрасні. Земля мов казка.

Вправа 13. Визначити суб'єкта і об'єкта дії у реченнях. Перефразуйте речення, змінивши розташування іменників. Зробіть свої висновки.

1. Любов украдала ніч.
2. Холодний сніг розтопить полум'я.

Запитання для самоконтролю

1. **Дати визначення реченню.**
2. **Назвати і охарактеризувати ознаки речення.**
3. **Розкрийте питання про стверджувальні та заперечні речення.**
4. **Перелічіть засоби заперечності в реченні.**
5. **Як поділяються речення за метою висловлювання?**
6. **Розкрийте питання про типи речень за інтонацією.**
7. **Дайте визначення підмета.**
8. **Якими засобами виражається простий підмет?**
9. **Якими засобами виражається складений підмет?**
10. **Дайте визначення присудка.**
11. **Назвіть способи вираження простого дієслівного присудка.**

12. *Якими засобами може бути ускладнений простий присудок?*
13. *Дайте визначення складеного дієслівного присудка.*
14. *Охарактеризуйте способи вираження складеного дієслівного присудка.*
15. *Дайте визначення складеного іменного присудка.*
16. *Охарактеризуйте способи вираження складеного іменного присудка.*
17. *Назвіть випадки уживання тире на місці нульової зв'язки при іменному складному присудку.*

Практичне заняття 3

Другорядні члени речення.

Додаток Означення. Обставини

Мета: розглянути додаток, означення, прикладку і обставини, їх типи та способи вираження. Розвинути навички аналізу другорядних членів речення, удосконалити вміння аналізувати головні члени простого речення.

Студенти повинні знати: види і способи вираження додатка, означення, обставини.

Студенти повинні вміти: визначати головні і другорядні члени речення, знаходити визначати типи та способи вираження додатка, означення та обставин, аналізувати їх та вводити в речення.

Самостійна робота студентів: 1) опрацювати за «Українським правописом» правопис прикладки; 2) з'ясувати зв'язок між перехідними дієсловами і способами вираження прямого додатка; 3) з'ясувати зв'язок між типами синтаксичного зв'язку у підрядному словосполученні і типами другорядних членів речення.

План

1. Другорядні члени речення. Їх загальна характеристика.
2. Додаток. Типи і способи вираження додатка.
3. Означення, типи та способи вираження.
4. Прикладка як різновид означення.
5. Правопис прикладки.
6. Обставини, їх типи та способи вираження.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити додатки, визначити їх тип та спосіб вираження.

I. 1. Я хочу диво показати – грудку снігу. 2. Самотній дуб байдуже поглядає на вишень цвіт. 3. Ніхто з людей чомусь не помічає над стріхою каштана білий цвіт. 4. В осінній прохолоді кожен з нас собі обчистить баклажан чи диню. 5. Під деревом вишнева заметіль мій суп і рибу цвітом посипає. 6. Метелик також прилетів поїсти салату з квітів білих хризантем. 7. У сяйві місяця бавовника поля ледь-ледь не сплутав із вишневим цвітом. 8. З вербою білою прощатись час настав. (Мацуо Басьо). 9. Рибалці добрий настрої зіпсувала вечірня мряка (Йоса Бусон).

II. 1. Світлий день не марнуйте на земній каруселі. 2. Поспішайте — будуйте небо з білої стелі. 3. Не турбуйтеся про мене. 4. Святкую день: веселий і сумний. 5. Я невдач минулих не рахую. 6. Тут колись голосна діввора калатала у дзвоники сині. 7. Гуси низько голівоньки хилять. 8. Я купую доні полуниці спілі, вимиваю доні рученята білі. 9. Після ночі ранок синій збирає роси не мені. 10. Світ цей — для щастя людини. 11. Я розгорнула довгі віти днів і подивилась на бузок, на хату... (Г. Чубач).

Вправа 2. Поширити подані речення так, щоб утворився зв'язний текст.

Крижаніє ріка. Ніч спустилася. Зима панує. Усе принишкло. Шлях звивається. Сон оповив. Мороз тріщить.

Вправа 3. Знайти у реченнях а) узгоджені означення і вказати, якою частиною мови вони виражені і з яким словом (членом речення) узгоджуються; б) додатки, визначити їх тип і засіб вираження.

1. Вода холодна бідолашній чайці вночі ніяк заснути не дає. 2. Град несподіваний розлючено лупцює мій кипарисовий крислатий капелюх. 3. З плечей моїх знімає суховій дорожню паперову одежину. 4. Морозна ніч! 5. Осіння перша мряка! 6. Стебельцем півників прив'язую до ніг свої старі солом'яні сандалі (Мацуо Басьо). 7. Старої річки лагідний потік посівам щедро воду наділяє. 8. Уже під ранок спалену стерню маленький дощик окропив ласкаво. 9. Удалині лунає тутешнього сільського храму дзвін (Йоса Бусон).

Вправа 4. Визначити неузгоджені означення, якою частиною мови вони виражені і тип підрядного зв'язку (керування чи прилягання).

1. Пливе над горами ніч у плащі з золотими зірками (В.Сосюра).
2. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В.Симоненко).
3. Із дверей навпроти пробивається тоненька смуга світла (С.Васильченко).
4. Червоніло ціле море колосків пшениці (М.Коцюбинський).
5. Осиплеться їх листячко і понесе вода (Л.Глібов).
6. Вміння ловити людей на брехні ще не говорить про любов до правди (Є.Яценко).
7. Ключі від щастя у наших руках (М.Стельмах).
8. Ескадра чекає наказу адмірала вийти в море (О.Корнійчук).

Вправа 5. Скласти речення, увівши в них неузгоджені означення (9 прикладів).

Вправа 6. У поданих реченнях замініть, де можна, узгоджені означення неузгодженими і навпаки.

1. Досвіпні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Л.Українка).
2. Краса України і матері мова лунає у пісні і в серці дзвенить (М.Сингаївський).
3. У травні на вулицях Києва зацвітають каштани (В.Собко).
4. Вітер з моря приніс вологу і тепло (Ю.Яновський).
5. Полилась по срібній ночі срібна пісня солов'я (О.Олесь).
6. На гірських вершинах нависли димні хмари (О.Гончар).
7. Дорога у лісі їм була відома.
8. Дорога до лісу Юркові була близька (М.Стельмах).
9. Горять на бульварі імені Тараса Шевченка біло-рожеві свічки каштанів (О.Донченко).
10. З першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів (О. Сизоненко).

Вправа 7. Знайти і виділити означення, визначити його тип та засіб вираження.

- 1.Золоті верболози розплели свої коси, в небі райдуги-арки горять (Каш.).
2. Срібний березень постукує у двері (М.П.).
3. Професійний педагог, патріот і гуманіст, Степан Васильченко може бути уособленням того, що ми вкладаємо в поняття народний учитель (Гонч.).
4. Із лісної гущі порою доходив голос зозулі та стукіт дятла.
5. Він звернувся до парубків з проханням доглянути його коні (Коц.).
6. Юрій Яновський був людиною з витонченими рисами обличчя і неповторною манерою жартувати (3 журн.).
7. Батькове рішення відправити сина вчитися приголомшило всю сім'ю.
8. Не сон-трава на

могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину саджає (Т.Ш.). 9. Ото сестри-чарівниці – отії тополі (Т.Ш.). 10. Джерело холодної води било із скали серед зломів граніту. 11. Серед цієї мальовничої картини стояв сімдесятилітній пустельник, високий чоловік зі суворим лицем та великими руками вояка. На ньому був довгий, темного сукна кобеняк. (Ю.Опільський).

Вправа 8. Знайти у реченнях приклади, пояснити їх правопис і значення (образна характеристика, рід занять, власна назва тощо).

1. І журавлів у далі невідомі виводить в небеса той вересень-владар (А.Малишко). 2. Десна-красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра-Славути (І.Цюпа). 3. Пахне хлібом і землею вогкий вітер-срібнокрил (М.Рильський). 4. Перлами-зорями під тополями грає перлиста роса (М. Старицький). 5. Освітлений вогнями, підходить пароплав «Тарас Шевченко» (О. Довженко). 6. Пришерхла тиша — сіра миша — у жовто-білих комишах; І сизий цап — іранський шах — Пришерхлу тишу тихо лиже (М.Вінграновський); 7. Бджоли-робітниці якось таємничо шепочуть поміж собою (І.Франко). 8. Медом акацій пахне зачіплянська вуличка Весела (О. Гончар). 9. Так з'явився ще один Баглай, нащадок металургів (О. Гончар). 10. Спить студент, довгов'язий смаглявець з чорними бровами, усмішка блукає на вишнево-пришерхлих губах (О. Гончар).

Вправа 9. Підкреслити обставини, визначити їх тип та засіб вираження.

I. 1. А над селом встають погожі ранки у своїй нев'янучій красі (О.Донч.). 2. Невимовно красиві степи запорізькі у пору початку жнив. 3. Цього літа заколосились родючі поля запорізькі нечувано буйним врожаєм. 4. Незважаючи на погану погоду, біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення (В.Соб.). 5. А Чіпка, наперекір світові, якийсь веселий, радий (П.М.). 6. Незважаючи на обставини життя, Карпо Тобілевич зміг дати значну освіту всім членам своєї сім'ї (І.Фр.). 7. Батько зопалу напустився на сина з докорами за лінкуватість (І.Н.Лев.). 8. Не з кохання одружився Свирид на молодій удовиці (В.Ст.).

II. 1. Сто красвидів за коротку мить у запалі намалювали хмари. 2. Лепить по небу місяць стрімголов. 3. Щовечора холодний дощ їмжить. 4. Весняний дощ крізь дірку у даху уздовж гнізда осинового

сочиться (Мацуо Басьо). 5. Весняний дощ на стрічці узбережжя дрібних молюсків стулки окропив. 6. Під сливою знайшов собі притулок маленький равлик. 7. За сапок цокотом і щебетання пtiць у запінку гірському не розчути. 8. Уже під ранок спалену стерню маленький дощик окропив ласкаво (Йоса Бусон).

III. 1. А косарі виходили у поле за хліб насущний кланялись землі (Б. Степанюк). 2. Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О.Гончар). 3. Я не прийшла судити (Н.Стефурак). 4. Листок опалий мишею рудою через дорогу шаснув (Ю.Тихий). 5. Стебельця вижили й зміцніли спекам і вітрам наперекір (Д.Луценко). 6. Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлії руки цілувать (Л.Костенко). 7. Босоніж дітки бігають малі (Л.Костенко). 8. Твої коси від смутку, від суму вкрила прозолоть (П.Тичина). 9. Незважаючи на маленький вітерець, парило й робилося душно (Г.Тюпюник).

Вправа 10. Скласти речення за такими ознаками:

Просте, повне, двоскладне, зі складеним дієслівним присудком, непоширене, ускладнене.

Просте, повне, двоскладне, зі складеним іменним присудком, поширене узгодженим означенням, непрямим додатком, неускладнене.

Просте, повне, двоскладне, зі складеним іменним присудком, поширене неузгодженим означенням, прямим додатком, неускладнене.

Просте, повне, двоскладне, підмет – ускладнений, присудок – особове дієслово, поширене обставиною, означенням, додатком.

Просте, повне, двоскладне, присудок виражений фразеологізмом, непоширене.

Запитання для самоконтролю

- 1. Дайте визначення терміна «другорядні члени речення».***
- 2. Дайте визначення додатка.***
- 3. Який додаток називається прямим?***
- 4. Який додаток називається непрямим? Якими засобами він виражається?***
- 5. Що таке означення?***
- 6. Розкрити питання про засоби вираження узгоджених означень.***
- 7. Як виражаються неузгоджені означення?***
- 8. Що називається прикладкою?***

9. *Розкрити питання про місце прикладки та написання її.*
10. *Назвіть типи обставин.*
11. *Який член речення називається обставиною?*
12. *Якими засобами виражається обставина допусту?*

Практичне заняття 4

Односкладні речення.

Неповні речення. Слова-речення

Мета: розглянути типи односкладних речень, неповні речення та слова-речення.

Студенти повинні знати: структурні особливості односкладних речень, їх типи; типи неповних речень та їх особливості, слова-речення.

Студенти повинні вміти: визначати типи односкладних речень; визначати типи неповних та нечленованих речень.

Самостійна робота студентів: 1) Підготувати повідомлення про односкладні речення у дитячому мовленні. 2) підготувати повідомлення про використання слів-речень у дитячому мовленні

План

1. Специфіка односкладних речень.
2. Типи односкладних речень.
3. Стилiстичні функції односкладних речень.
4. Неповні речення.
5. Типи неповних речень:
 - А) контекстуальні речення;
 - Б) ситуативні речення;
 - В) еліптичні речення.
6. Стилiстичне використання неповних речень.
7. Слова-речення, їх типи та стилістика.

Практичні завдання

Вправа 1. Розмежувати речення на двоскладні та односкладні. Визначити засіб вираження головного(-их) члена (-ів) речення.

1. Як потепліє, повесніє, у гаї знов зазеленіє новеньке листячко дубове (Павл.). 2. З усіх країн найкраща країна – Юність. Але хто вплив від її сонячних берегів, тому нема назад вороття. Нема таких

кораблів, нема таких бригадин... (Гонч.). 3. Сиділи ми в садку, коли все розцвітало (Л.У.). 4. Люблю похмурі дні, коли сизі хмари ледь пробиваються крізь проміння сонця (Ст.). 5. Просянь тебе не втручатися в мої особисті справи (Гол.). 6. Бережіть наше мирне небо (З газ.). 7. Згайнуєш на жнивах хвилину – втрадиш не одну зернину (Н. тв.). 8. Люблю тебе, мій край гірський (З газ.). 9. Хто не робить, той не помиляється (Н.тв.). 10. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (Т.Ш.). 11. Журбою біди не зарадиш (Н.тв.). 12. Про перший політ лейтенанта у полку зараз згадують з усмішкою (Гол.). 13. Будуй хату з лободи, а в чужую не веди (Н.тв.). 14. Ходім, сину, смеркається, а не пускають в хату, то й надворі будем ночувати (Т.Ш.). 15. Учора нас половили і привели в цю слободу (Гол.).

Вправа 2. Визначити тип особових односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові. Вказати морфологічне вираження головного члена речення.

I. 1. Машка-венгерка – звали її в плавнях (Гонч.). 2. Треба вміти віддати за Вітчизну життя (Зб.). 3. Люблю мандрувати по рідній країні. Куди не поїду – скрізь друзі гостинні (Мур.). 4. Удосвіта встанеш – більше діла зробиш. 5. Не веди мене до криниці, тільки весело забрини (Герасименко). 6. Скільки не думай, а робити треба. 7. Побратаймося піснею і згадаймо героїв...(Коротич). 8. Хочеш знати про старі історії світу? Читай Біблію. 9. Згаяного часу і конем не наздоженеш. 10. До свят місто поприбирали, упорядкували дороги в центрі. 11. Шевченка вважають скарбницею народної мудрості (З газ.). 12. Чорну душу милом не відмиєш.

II. 1. Птиця створена для літання, а людина - для праці. 2. Решетом воду не носять. 3. Весною сієш – восени збереш. 4. З пісні слів не викинеш. 5. На чужу роботу дивитися – ситому не бути. 6. Тяжко тому жити, хто не хоче робити. 7. Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися. 8. Багато знай, та ще питай. 9. Гарно того вчити, хто хоче знати. 10. Слова – полова, а праця – диво. 11. Правда світліша за сонце. 12. Не будь солодким – проковтнуть, не будь гірким – проклянуть.

Вправа 3. Визначити безособові речення. Охарактеризувати засоби вираження в них головного члена речення.

1. Надворі смеркало і сутеніло (І. Н.-Лев.). 2. Як біло, як блакитно, як синьо стало довкола, а в небі на холод вставало два сонця (Ст.). 3. І мені заспівати хотілось лебединую пісню собі (Л.У.). 4. Дихалося вільно, йшлося по землі легко (Зб.). 5. Небо затягнуте хмарами, наче завісою. 6. Надворі потемніло, посутеніло. 7. Навесні було зроблено ремонт, стіни зали затягнуто веселеньким шовком. 8. Світало, як проїжджали Вітрову Балку (Гол.). 9. Сиджу я край віконечка, та й так собі співаю (Н. тв.). 10. Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей (Гол.). 11. Необхідно пам'ятати: за все в житті платитимеш (Н. тв.). 12. Під горою починало темніти швидше. 13. Нема пророка в рідній стороні (Н. тв.).

Вправа 4. Скласти речення так, щоб названі слова були в них головними членами речення. Визначити тип речень.

Написане – написано; сказане – сказано; здобуте – здобуто; використане – використано; виконане – виконано.

Вправа 5. Скласти безособові речення зі словами, відповідно змінивши їхню форму: вірити, хотіти, думати, відчувати, світати, дощити. Пояснити морфологічне вираження головного члена речення.

Вправа 6. Визначити граматичну основу, вказати інфінітивні речення. Пояснити свою відповідь.

I. 1. Спрямувати всю свідомість на хороше в людях (Довж.). 2. У землю вросли корінням туго колоски, не вирвати їх. 3. Співай, поете! Так співати лиш умієш ти! (Сос.). 4. Ех, скинути б так літ з десятків! (Гол.). 5. Коли б дожити до того дня, коли перестануть люди зло один одному чинити. 6. Вічно бути в сонячній промінні, молодіти нашій Україні (М.Первомай.). 7. Треба набратися терпіння для доброго учіння (Н.тв.). 8. Не стерти мені твої зморшки з чола, мамо.

II. 1. Де можна сховатися од вітру? (Тич.). 2. Треба учитися. Рости й розумнішати слід! (О.Лупій). 3. Ніколи старості не знати тому, хто серцем молодий! (Сос.). 4. Треба насамперед бути хорошим громадянином (Макаренко). 5. Людині по-людськи жити, вовкові по-вовчому вити (Н.тв.). 6. Якщо вже падати, то зерном у землю, щоб навесні до сонця прорости! (М. Пасічник). 7. Як тебе не любити, Києве мій?

Вправа 7. Виділити а) номінативні речення; б) двоскладні неповні речення. Визначити засоби вираження головного члена в номінативних реченнях.

1. Замерзлий полустанок... Ліс... І знов поля...(М.Р.). 2. Вечір. Зорі в небозводі. Блиск над синіми снігами (Тич.). 3. Велике місто. Будинки високі. Людей тих – без ліку (Л.У.). 4. Високі сосни. Серпень. Спека. А ген за гаєм – літаки (Мур.). 5. Ось і вечір. Село стомилось. (Перв.). 6. Ось і дуб той кучерявий (Т.Ш.). 7. Осипалися кетяги суцвіть. Був сорок перший. Червень. Двадцять друге. (Н.Кашук). 8. Місяць-молодик над обрієм. 9. Яблуневі сади на Полтавщині. 10. Ніч. Вулиця. І ліхтарі обабіч.

Вправа 8. Визначити граматичну основу речень, пояснити морфологічне вираження головних членів речення. Назвати типи односкладних речень.

1. Спогадаймо давню давнину, спогадаймо повість незабутню (Л.Українка). 2. Минулося, розійшлося, і сліду не стало (Т.Шевченко). 3. У Вербний тиждень, за народними віруваннями, не можна сіяти конопель, городини. 4. Не сіяли колись і буряків. 5. У Вербну неділю святять вербу. 6. Де сховатися од вітру? 7. Дніпра гирло затопило (Т.Шевченко). 8. Слова в сонетах скромні та пахучі. 9. Я — сам. Вікно. Сніги... Зимовий вечір. Тиша. Ви. (П.Тичина). 11. Знайшов собі притулок в прохолоді і задрімав (Мацуо Басьо). 12. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (Л.Костенко). 13. Піти, піти без цілі і мети... Вбрати в себе вітер і простори... (Ю.Клен).

Вправа 9. Розмежувати речення на двоскладні та односкладні. Вказати тип односкладних речень, пояснити відповідь.

I. 1. Від добра добра не шукають. 2. Сивина навчила кожну мить хорошу берегти. 3. Усе стерплю, усе переболію. 4. Поле безкрає. 5. Дніпровські кручі. 6. В чужу душу не влізеш. 7. Осінній вітер у лісі шастає, мов звір. 8. Вило, стугоніло, скреготало. 9. Вийду в степ до синьої криниці. 10. Стебельцем півників прив'язую до ніг свої старі солом'яні сандалі. 11. Самотній дуб байдуже поглядає на вишень цвіт. 12. Безкриле серце не окрилити. 13. Іду назустріч долі. 14. Учися розуму не до старості, але до смерті. 11

II. 1. Не спіши словом, спіши ділом. 2. Виходжу в ніч. 3. Вогонь купальський розвели на вигоні. 4. Сплять тумани срібнокрилі. 5. Жита, світання, далечінь. 6. Вітер безжально зриває осінню красу зажуреного

клена. 7. Не берись за діло не своє. 8. Дощ січе і миє шибку. 9. Нікому не скаржитись. 10. Хай стелиться нам доля рушниками. 11. Глибінь морів моїх. 12. Примкнути повіки, важкі від безсоння і втоми. 13. Гроза ранкова. 14. До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки.

Вправа 10. Дати повну характеристику односкладних речень.

1. Невесело на світі жити, коли нікого не любити.
 2. Любиш кататись, люби й санки возити.
 3. Ліс. П'ятьма. І навколо ні звуку.
 4. В народі матір називають берегинею.
 5. Треба писати тільки правду про людей.
 6. Шукай себе, Андрію, перемагай зневір'я!
 7. Життя прожити – не поле перейти.
1. Аж ось і його рідна хата.
 2. На мітингу знову говорили про нестатки та про нові пенсії.
 3. Вірю у повне відродження українських традицій.
 4. Вечорами вже не чути було Савиних пісень.
 5. Нікому не зламати наші крила міцні!
 6. Волосся довге, а розум короткий.
 7. Бережімо рідну землю!
 1. Хочеш знати – треба вчитись.
 2. Про цього чоловіка розповідали дивні історії.
 3. Двічі молодим не бути.
 4. Прозорий вересень. Дороги вкриті пилом.
 5. Треба сіяти, треба збирати врожай!
 6. Справжніми вчителями і вихователями народжуються.
 7. Сім раз відміряй – раз відріж.
 1. Треба вміти в житті й програвати.
 2. На полях уже посіяли, посадили, обкопали й усе доглянули.
 3. Пливу по хвилі споминів.
 4. На поле тобі не ходити, не жати, урожай не збирати!
 5. Вечоріє. Темніє.
 6. У майбутнє одна дорога простелена.
 7. У минуле дороги немає.

Вправа 11. Знайти серед поданих речень неповні, визначити їх типи. Відтворити пропущені члени речення. Пояснити розділові знаки у неповних реченнях.

I. 1. Ти кобзу любиш ніжнодзвонную а я співаючий курай (П.Тичина). 2. Ціну здоров'ю знають тільки хворі люди а вартість хліба всі голодні люди (В.Франків). 3. Садками ходить брунькоцвіт а в небі злотозор... (П.Тичина). 4. У Полтаві літо бабине. У Санжарах падолист (Б.Олійник). 5. Попереду сонця списаті промені. А позаду стовпи снігової курави (Д.Павличко). 6. Петро зійшов на ганок далі в сіни (В.Підмогильний). 7. У правій руці він тримав футбольний м'яч у лівій добрий пакунок грубезних книжок (Ю.Смолич). 8. З одного боку ляск та писк тонких голосів цілі оберемки квіток та вінків ряботиння плахт керсеток шитих мережаних сорочок. А з другого цілий густий ліс зілля... (Панас Мирний).

II. 1. Головне достоїнство мови у ясності (Стендаль). 2. Назустріч хлопцям іскор водоспад (О.Гончар). 3. А надворі по небу багряне мереживо (Г.Тютюнник). 4. Навколо мене тиша безбрежна нічного вересня (М.Рильський). 5. На обрії десь пасмо гір (С.Черкасенко). 6. А над левадою ніжні-ніжні шати з золотого серпанку... (Остап Вишня). 7. Навколо ставка верби густим вінком (Г.Тютюнник). 8. Я тікати. А за мною хмари бджіл (П.Глазовий). 9. Від Троянівки до Вовчої долини сім кілометрів (Г.Тютюнник).

III. 1. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (Л.Кост.). 2. — Ви чимсь схвильовані? — Ні. 3. — А сни доводилось бачити? — Звичайно (О. Гонч). 4. У крайню шибку хтось тихо стукав. Можливо, вітер. Можливо, вишня (Г.Чубач). 5. Мені сказали: “Ти така везуча — Тобі бузок за хатою зацвів”. А був такий високий і рясний, здавалось, неба квітами дістане, А от узяв — і рано так зів'янув... (Г.Чубач). 6. Під ясным місяцем підніжжя гір в тумані, легесенький серпанок на полях (Мацуо Басьо). 7. А замість місяця на небі блякла пляма (Мацуо Басьо).

Вправа 12. Скласти речення, які б відповідали таким ознакам:

1. Просте, повне, односкладне, дієслівне, означено-особове, поширене узгодженим означенням і прямим додатком.

2. Просте, повне, односкладне, дієслівне, означено-особове, поширене обставиною і непрямим додатком.

3. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене узгодженим означенням і непрямим додатком.

4. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене обставиною і непрямим додатком.

5. Просте, повне, односкладне, дієслівне, неозначено-особове, поширене обставиною і прямим додатком.

6. Просте, повне, односкладне, іменне, номінативне, поширене узгодженим означенням.

7. Просте, повне, односкладне, іменне, номінативне, непоширене.

8. Просте, двоскладне неповне, поширене означенням і обставиною, підмет – іменник 4 відміни.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть характерні риси односкладного речення?
2. Перелічіть типи односкладних речень.
3. Назвіть типи односкладних речень, головний член яких співвідноситься з присудком двоскладного речення.
4. Яке речення називається означено-особовим?
5. Яке речення називається неозначено-особовим?
6. Яке речення називається узагальнено-особовим?
7. Що ви знаєте про стилістичне використання узагальнено-особових речень?
8. Яке речення називається безособовим?
9. Назвіть типи односкладних речень, головний член яких співвідноситься з підметом двоскладного речення.
10. Яке речення є номінативним?
11. Яке речення вважається неповним?
12. Які знаєте типи неповних речень?
13. Охарактеризуйте типи неповних речень.

Практичне заняття 5

Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення.

Звертання. Вставні і вставлені конструкції

Мета: розглянути питання про однорідні члени речення, звертання та вставні і вставлені конструкції.

Студенти повинні знати: ознаки простого ускладненого речення, умови ускладнення однорідними членами речення, функції звертання, види вставних і вставлених слів, словосполучень і речень, а також відповідні пунктуаційні норми.

Студенти повинні вміти: визначати засоби ускладнення простого речення, їх типи; розставляти розділові знаки у реченнях, ускладнених

однорідними членами речення, звертаннями, вставними і вставленими конструкціями.

Самостійна робота студентів: 1) Розділові знаки у реченнях, ускладнених однорідними членами речення, звертаннями, вставними і вставленими конструкціями; 2) підготувати повідомлення про використання простих ускладнених речень у творах для дітей.

План

1. Просте ускладнене речення. Засоби ускладнення простого речення.
2. Однорідні члени речення, їх загальна характеристика.
3. Однорідні підмети, їх узгодження з присудками.
4. Однорідні та неоднорідні означення.
5. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення, розділові знаки при них.
6. Речення, ускладнені вставними і вставленими конструкціями.
7. Речення, ускладнені звертанням. Вокативні речення.
8. Пунктуація у реченнях, ускладнених однорідними членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити однорідні члени речення, визначити їхню синтаксичну роль і засіб зв'язку.

I. 1. І знову Орися голосно кликала гриби, розмахувала палицею, шурхотіла нею по кущах, по траві (І.Цюпа). 2. Спливало літо з теплого сонця, лишило під кущем дві шапки печериць (Кр.). 3. Щось шелестіло, шурхотіло у траві. 4. З пелюшок дитину привчали любити й шанувати хліб (В.Скуратівський). 5. Потріскані материні руки пахнуть то ромашкою, то грибами, то чорнобривцями (Ст.). 6. Кучеряві діброви, смарагдові левади й змолоділі поля мліють від радісних симфоній, веселих барв великого свята природи (М. Яценко). 7. Навколо тільки дрімучий попон, та мак, та кукурудзяні тополі й соняшники (О.Довженко). 8. А млин стоїть, хоч прірву й загатив (Л. Г.)

II. 1. Тільки часом у многоголоссі, в суєті поїздів і авто спалахне твоє біле волосся, сірі очі і каре пальто (В.Симоненко). 2. Зоря зорила з високості і падала у водограй (М.Сингаївський). 3. Чому найзаповітніші слова, найкращі, відкладаємо на потім (Н.Стефурак). 4. І кожне оте його «люби!», кожне оте «цілуй!» обгортало пахощами бузку й конвалії (Є.Гуцало). 5. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і

тополі... І ліс у тиші, і тумани в полі (Б.Олійник). 6. І вам згадається садок, високий ганок, летючі зорі, тиха літня ніч, розмови наші, співи й на останок уривчаста, палка, завзята річ (Л.Українка). 7. А ніч тумани принесла сюди і випустила з чорної торбини (О.Богачук).

Вправа 2. Визначити однорідні та неоднорідні означення, розставити, де потрібно, розділові знаки.

I. 1. Понад дорогою за тином росте кілька високих розкішних плакучих верб. 2. Шалений холодний вітер люто висвистував і завивав, бісуючись над степом. 3. Золоті, прекрасні мрії, незабутні дивні сни. 4. Здавалося, десь угорі відкрилася глибока бездонна дірка і звідти без упину хлюпали бурхливі холодні потоки дощу. 5 Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать. 7. Глибокі зелені долини вкрились прозорим туманом. 8. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь.

II. 1. Здіймався пишний січневий ранок. 2. Тиха світла ніч спустилася на землю. 3. Безлюдна безводна безлісна земля розлягається навкруги втомлює зір своїм одноманітним непривітним простором. 4. Він був одягнутий у чорне драпове пальто. 5. Холодний колючий вітер гнав низько над землею важкі олив'яні хмари. 6. Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. 7. Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва прикра тиша. 8. Береги широкої повноводої ріки ховалися у затінку розлогих плакучих верб.

Вправа 3. Підкреслити однорідні члени та узагальнюючі слова. Пояснити розділові знаки.

1. На берегах Дніпра розташовано багато міст, як-от: Київ, Черкаси, Запоріжжя, Херсон (В.Підмогильний). 2. На ньому була проста одежа: широкі крамні штани, біла сорочка і чорна смушева шапка (І.Нечуй-Левицький). 3. Наче грозовий грім котиться довкола, котиться низько понад землею, котиться не в одному якомусь місці, а скрізь — і над селом, і над лугами, й над річкою (Є.Гуцало). 4. На ослонах, на столі, на припічку — скрізь понаставлено немитого начиння: горшків, мисок, ложок (М.Коцюбинський). 5. Було: і трави зім'ятий запах, і лісу глухуватий теж, і небо в зоряних крапаках, і дощ, і серця перестук (В.Лучук). 6. Оце тут з дерева виробляють всячину: і вози, і колеса, мебель всяку, вікна – все, все, що потрібне в хаті чи в полі (П.Мирний). 7. Як любив ти і гори, й поля, синь озер — всю свою Батьківщину! (П.Тичина).

Вправа 4. Розставити розділові знаки у реченнях, пояснити їх.

I. 1. Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культура Батьківщини, культура людини, культура книжки і культура рідного слова. 2. Якщо ти втратив мужність, ти можеш втратити все: честь, повагу, довіру, а споконвічний зв'язок з родом, з якого ти вийшов. 3. Директор викладачі гості всі аплодують найкращому вчителю року. 4. Жито, пшениця й овес все разом поспіло й просохло. 5. Шляхетність, інтелігентність, відданість справі, виваженість у рішеннях – все це ознаки справжнього вчителя. 6. Надворі пахне молодими листями, торішніми бур'янами і мокрим попелом. 7. Знову дзвеніли бриніли, сурмили, комарі допікали, дошкулювали, діймали, жерли, гризли.

II. 1. Срібна кашка, яскрава дика гвоздика, біла ромашка, синя волошка, рожева повійка – все це злилося в якийсь незвичайно яскравий чудовий килим і навіть закривало собою високу світлу траву. 2. Предивний сон і звеселив і налякав мене нежданно. 3. Увійшло двоє високий широкоплечий і низенький білявий, виструнчилися перед капітаном. 4. Тиша була наповнена всякими звуками і дзвінкою пісню жайворонка і дзижчанням польових мух і тихим мелодійним шелестінням стиглого жита. 5. По воді то мерехтіли срібні персні, то копилися смугами і пропадали в прибережнім ситняку. 6. Все навколо дерева, птахи, люди сповнені весняної, пружної, нестримної сили. 7. Дрібний ромен, як вижовкла, мережка, красолька, мак і королевий цвіт – усе цвіте і кланяється літу.

III. 1. І на тім рушникові оживе все знайоме: до болю і дитинства й розлука, й твоя материнська любов. 2. Я все передала у спадок дочці: високі зірки і сни, кольорові і родинку, ніжну на правій щоці, і віру високу, що світ із любові. 3. За все моя совість в одвіті за ріки, мілкі за сад-неврожай, за спокій на білому світі. 4. Все здавалось прекрасним і простим: вітер і хвилі і сонце над ними. 5. Речі прості і чисті: люблю я потискати руки мозолястої сині світанки над водами, шум у лісі, зелений і шум золотий спів солов'иний і пісню людську. 6. Люблю травинку і тваринку і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку, шляхетну інохідь коня. 7. Хай на ньому цвіте росяниста доріжка і зелені луки, й солов'ині гаї і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка і засмучені очі хороші твої.

Вправа 5. Виправити, де потрібно, помилки використання однорідних членів речень.

1. Дівчина шанує, піклується і допомагає своїй матері. 2. У «Лісовій пісні» діють і люди, і Мавка, і різні міфічні істоти. 3. На вулицях, площах і парках сьогодні було особливо людно. 4. Усі видатні письменники і поети писали про кохання і страждання. 5. Директор школи не лише піклується про учнів, але й про вчителів. 6. Хороший учитель піклується не лише про знання учнів, а й виявляє увагу до емоційного стану своїх підопічних. 7. Рада акціонерного товариства контролює і регулює діяльність правління. 8. Одним із обов'язків головного бухгалтера є нарахування і виплата винагород працівникам підприємства. 9. Ми цінуємо і пишаємося нашими героями.

Вправа 6. Творче завдання Створити речення за схемою:

- 1) Усюди: О, О, О, ...
- 2) О, О, О... - все...
- 3) Усі: О, О, О... - ...
- 4) Ні О, ні О, ні О – ніщо...
- 5) Ніщо: ні О, ні О, ні О - ...

Вправа 7. Виділити звертання, а також а) визначити їх синтаксичну роль і засоби вираження; б) розмежувати звертання на поширені і непоширені; в) вказати вокативні речення. Пояснити особливості пунктуації.

I. 1. Мій дикий коню, норовистий коню! Все так би ти й іржав, все так би ти й летів! 2. Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими! 3. Моя матусю, старша моя мати! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш! 4. До тебе Україно наша бездольна мати струна моя перша озветься. 5. Ще крок, Сізіфе, не чекай на оплески. 6. Куди ведеш мене, моя гордине? 7. Мій Дон Кіхоте, лицарю, чого-бо ти бредеш один по цій гіркій стежі?

II. 1. Вітаю тебе мій добрий мій єдиний друже (Т.Шевченко). 2. Одкам'янійте, статуї античні, одкам'янійте і кричіть на гвалт! 3. Чоловіче мій, запрягай коня! 4. Корівонько, що їла, що пила? 5. Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком – прикрий мою душу, Боже, щитом малим і великим! 6. Не бійтесь, куме, ще трошки! Гукніть сусідам і родині, що ми уже посередині! 7. Куди ти ділась, річенько? Воскресни. У берегів потріскались вуста (З тв. Л.Костенко). 8. О, юність, юність молода, барвіста, напоєна мільйонами сонців! (Л.Забашта).

Вправа 8. Розставити розділові знаки, виділити звертання, визначити засоби вираження і синтаксичну роль звертань.

I. 1. Розвивайся старий дубе завтра мороз буде! Убирайся козаченьку скоро похід буде (Нар. тв.). 2. Прилинь до мене чарівнице мила і запалай зорею наді мною. 3. І все-таки до тебе думка лине мій занашащений нещасний краю. 4. Стій серце стій не бийся так шалено. Вгамуйся думко не ліпай так буйно! 5. Мужай прекрасна наша мово серед прекрасних братніх мов. 6. Земле Шевченкова земле Франкова ниво засіяна щастям-добром вічна твоя соловейкова мова вічна розмова Дністра із Дніпром. 7. Майстри минулого, чому ви безіменними лишилися? 8. Обступи мене ліс як в легенді про князя Хетага... 9. Малий поточе ти шумиш в траві землі й дубам даєш снагу велику. 10. Мій красеню Дніпре сірим стаєш ти від осінньої імлі.

II. 1. Людей такого рідкісного дару хоч трохи люди треба берегти! 2. Гей нові Колумби й Магеллани напнемо вітрила наших мрій! 3. Садочку мій рожево-білий зацвів же ти мені на втіху! 4. Чом Дунаю став ти мутен став ти мутен каламутен? 5. Спи моя дитино золота спи моя тривого кароока. 6. Зоре моя вечірняя зійди над горою. 7. Душе моя убогая чому ти сумуєш? 8. Кинь добродію неробство дорожити варто днем. 9. Мудрий і добрий мельнику спасибі тобі за хліб-сіль і за непоказну людяність. 10. Боже Великий Єдиний нам Україну храни волі і світу промінням ти її осіни.

Вправа 9. Знайти вставні конструкції, охарактеризувати їх за семантикою, пояснити розділові знаки.

1. А може, й справді мудрість в тім, що краще у житті згоріти на полум'ї палкім (В.Бичко). 2. Кажуть, тільки у горі, у печалі, у тузі пізнаються хороші безкорисливі друзі (В.Бичко). 3. Мій учитель завжди дивився нам, своїм учням, у очі щирим, дружнім, як мені здається сьогодні, дитячим відвертим поглядом (Ю.Збанацький). 4. Чи, може, ти хотіла пишних квітів? (О.Олесь). 5. Мені, було, не раз сниться, що мені моя мати чеше коси (І.Н.-Левицький). 6. Парубок спершу, мабуть-таки, сприйняв її за польову царівну і стояв, широко розкривши здивовані очі (Панас Мирний).

Вправа 10. Виділити вставні конструкції, розставити, де порібно, розділові знаки.

I. 1. Ця думка розпалювала ненависть до тієї несправедливості, якої проте не можна обійти... 2. О! На ловця як кажуть і звір біжить. 3. На вулиці

нікого не було. Точніше не було нікого видно. 4. Леся Українка навпаки належала до критиків Ніцше. 5. А мені ж може просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад! 6. Тут так би мовити фокуси фортуни — і тільки.

II. Також порівняти пунктуаційне оформлення тих самих слів у різних реченнях.

1. І сонце висить у повітрі, як велике, гартоване ядро, що от-от здасться впаде на синьо-голубі небесні води. 2. Парубкові здається небесним той свіжий гнучкий голос дівчини. 3. В село нарешті осінь завітала. 4. І от нарешті ще одна порада: ніколи не читай на сонці. 5. Отже сувій цей відішло я морем. 6. Отож збираємо спорядження і вирушаємо в похід. 7. Немає сонця – а десь воно проте живе і світить. 8. Вітру на морі не було проте клекотав сильний прибій. 9. Звичайно хату починали будувати в час «повного місяця», щоб у ній був достаток. 10. Високо в Карпатах звичайно воду можна пити прямо із гірських потічків.

III. Також визначити, коли сполучник стосується вставних слів, а коли інших компонентів речення.

1. А на столах — безліч дорогого срібла, кришталю, порцеляни теж не бракувало, як і зрештою фаянсу. 2. Купив білетик «Спринту» навмання і виграв «Жигулі», а може й «Волгу»... 3. Наше діло — література, а точніше життя. 4. Може то тіні, а може на високих стовпах конає розіп'ятий разом з синами і баярами король Бож? 5. Феміністичні ідеї Лесі Українки не завжди лежали на поверхні, як наприклад у Кобринської чи навіть Кобилянської в ранніх її творах.

Вправа 11. Творче завдання. Створити речення, у яких би слова може, здається, звичайно проте, бувало, на щастя, правда, зрозуміло були, в одному випадку, вставними словами, а в другому – іншими компонентами речення.

Вправа 12. Визначити вставлені конструкції, розставити розділові знаки.

1. Першим вогнищем захоплення, до якого ви повинні привести свого вихованця якщо тільки ви хочете бути його вихователем має бути книжка (В. Сухомлинський). 2. Правда славетний винахід про нього це саме той винахід, що зробив ім'я Івана Івановича безсмертним! примушує автора написати ще невеличкий розділ. 3. Якась невідома пташка вчора її ще не було вона прилетіла з вирію щойно вночі стрекотіла у вишняку часто і радісно. 4. Білясте море воно наче вкрите

на ніч рядном потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвили на берег. 5. Тепер як запевняє Методій Кирилович про Методія Кириловича читайте далі на цій вулиці ви не зустрінете жодного чиновника. 6. Там батько плачучи з дітьми а ми малі були і голі не витерпів лихої долі умер на панщині! 7. Культура народу (а художнє слово – невіддільна її частина) не виникає на голому місці. 8. За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто.

Закріплення

Вправа 13. Зробити повний синтаксичний аналіз речень за схемою (Див. у додатках).

1. День був ясний, сонячний та теплий. 2. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. 3. Все сине небо було ніби засноване білим, як пух, легким, як шовкові нитки, павутинням. 4. Проти сонця павутиння лисніло. 5. Наче легка ліпня біла хмара порвалася на небі, розпалася на нитки, на тонкі пасма та й полетіла на землю. 6. Павутиння летіло пучками, нитками, ніби клубочками, тогнулося великими дугами, то місцями стояло просто, рівними, як очерет, стеблами. 7. Воно обснувало тополі, верби, стіжки, тини, маяло на вершечках садків, метлялось коло хрестів та бань на церкві, і знов летіло та летіло (І. Нечуй-Левицький).

Запитання для самоконтролю

- 1. Які члени речення називаються однорідними?***
- 2. Які члени речення можуть бути однорідними?***
- 3. Якими частинами мови виражаються однорідні члени речення?***
- 4. Розкрийте питання про однорідні та неоднорідні означення.***
- 5. Які слова називаються узагальнювальними?***
- 6. Які розділові знаки ставляться при однорідних членах речення?***
- 7. Які розділові знаки ставляться при однорідних членах речення з узагальнювальними словами?***
- 8. Дайте визначення звертання?***
- 9. Як відрізнити звертання від підмета?***
- 10. Вокативні речення та їх відмінність від звертань.***
- 11. Які розділові знаки ставляться при звертаннях?***
- 12. Яку семантику виражають вставні конструкції у реченні?***
- 13. Чи різняться вставні конструкції від вставлених?***

14. Як пунктуаційно виділяються вставні та вставлені конструкції?

Практичне заняття 6

Відокремлені члени речення

Мета: розглянути відокремлені члени речення, випадки їх відокремлення.

Студенти повинні знати: умови відокремлення, випадки відокремлення другорядних членів речення.

Студенти повинні вміти: визначати відокремлені члени речення, відокремлювати їх розділовими знаками.

Самостійна робота студентів: а) опрацювати питання про розділові знаки при відокремлених членах речення; б) простежити використання простих речень, ускладнених відокремленими членами речення у текстах для дітей молодшого шкільного віку.

План

1. Відокремлені члени речення, умови відокремлення.
2. Відокремлені та невідокремлені означення. Пунктуаційні норми відокремлення означень.
3. Відокремлення додатків. Розділові знаки при них.
4. Відокремлені обставини. Розділові знаки при них.
5. Уточнювальні звороти та слова у складі простого речення.
6. Пунктуація при уточнювальних словах і зворотах.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити ускладнювальний компонент, охарактеризувати його. Пояснити умови відокремлення (розділові знаки).

І. 1. Йде сніг, меланхолійний і лапатий, вибілює дерева у дворі (В.Лазарук). 2. Се жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню (М.Коцюб.). 3. Тополя гордовито стоїть під вітром, готова зустріти грозу (І.Цюпа). 4. Ось його хата, біла, з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом, архітектурна праматір пристановища людського (О.Довженко). 5. Дике птаство, сполохане людьми, шугало в небі (за І.Цюпою). 6. Розумна, дотепна, товариська, вона користувалась загальною любов'ю (М.Баж.). 7. Широким полем і ярами із голубої далини, нав'яні весни вітрами,

приходять спомини...(О.Гон.). 8. Тартар – жахлива безодня, повна вічної тьми (За О. Боднаруком). 9. Наліг туман на воду й береги, густий і непрозорий (М.Рил.). 10. З країни Каруселі, весняної, веселої, подзенькуючи в дзвоники, притупотіли коники (Кол.).

II. 1. Настав довгожданий день – свято першого хліба. 2. Я прагнув до того, щоб життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя (Сух.). 3. Велет з невичерпною енергією, багатир волі, мислі й духу, він, не зупиняючись, все далі йшов, вперед все далі (П.Тич.). 4. Де Залізняк, душа щира, де одпочиває? (Т.Ш.). 5. І лиш могили, буйні дідугани, нагадують колишні буйні дні (М.Драй-Хм.). 6. Ходить вечір, мрійний мій веселик, по Дніпровій сивій ковилі (А.Мал.). 7. Педагоги виступали перед батьками своїх учнів як вихователі. 8. Як ветерана полку, його (Брянського) 9. Ховали з усіма військовими почестями, які тільки були можливі у цих умовах (О.Гонч.).

Вправа 2. Перебудувати речення так, щоб невідокремлене означення стало відокремленим.

1. Перед очима відкривався красивий у своїй затуманеній неосяжності гірський масив. 2. Посаджені обабіч шляху кристалі яблуні замановали своїми соковитими жовтобокими плодами. 3. Біля села протікала обсаджена густими вербами річечка. 4. Прив'ялі за день від пекучого сонця квіти ввечері почали оживати. 5. Важке від соковитих плодів гілля старої груші схилилося аж додола, закликаючи малечу поласувати дарами.

Вправа 3. Розставити розділові знаки. Охарактеризувати означення (відокремлене / невідокремлене; поширене /одиничне; місце розташування відносно означуваного слова). Пояснити відповідь.

I. 1. З путі далекої вернувся машиніст укритий порохом увесь пропахлий димом. 2. Народжене великим почуттям великим горінням слово Шевченка і нині несе в собі непогасний вогонь і клекіт поетичної душі. 3. Оспівана в піснях рідна Україна йому ввижалась уві сні. 4. Діла мої відкриті перед людством, як сльоза. 5. Село ще спало намокле змерзле ховалося під ковдру квітучих садків. 6. Були в тій пісні і росою вмиті свіпанки і тихі сині надвечір'я і гомінливі сонячні дні і духмяні зоряні ночі рідного лісу. 7. Дружина Ольга Петрівна виявилася старанною господинею.

II. 1. Деревя за вікном у тиші непорочній стояли інешм запушені рясним. 2. Осяяний сонцем перед нами розкрився зовсім новий світ. 3. Одежа вкрита дрібненькою росою не стримувала холод. 4. Хвала тому, хто людям у приполі несе слова подібні хлібу й солі і співи гідні слави сіяча. 5. Дядько мій Микита-чорнокнижник швець і мрійник славний чоловік все життя розповідав про ніжність, хоч її не бачив цілий вік. 6. Повненька жвава і весела вона справляла приємне враження. 7. Внизу рідна земля довгождана вимріяна.

Вправа 4. Творче завдання. Створити речення, увівши словосполучення так, щоб воно (словосполучення) було в одному випадку відокремленим, а в іншому – невідокремленим: омріяні віками, виспівана у піснях, покритий весняним цвітом, розквітла від щастя, запроваджений нещодавно.

Вправа 5. Виділити ускладнювальний компонент, охарактеризувати його. Пояснити умови відокремлення (розділові знаки).

1. Зимовий вечір, закуривши люльку, розсипав зорі, наче іскри (В.Симон.). 2. Співаючи про хмари кучеряві, не забувай, поете, про народ! (Сос.). 3. Тихою ходою, ледве ступаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок. 4. Аліна, незважаючи на свій жвавий характер, читала серйозні книжки (О.Іваненко). 5. Побачив цар Ольгу і подивувався її розуму, бесідуючи з нею, і запропонував їй царювати разом з ним (за В. Близнецем). 6. Киваючи рясною головою, зелений ліс до сонця засміявся (Б.Грінч.). 7. Синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно-високе, безмірно-глибоке шатро (Панас Мирний). 8. Полинно пахне ніч, пов'явши в небосхилах (А.Мал.). 9. Співають ідучи дівчата (Т.Ш.). 10. Світає! То ранку чистого пробивсь крізь хмари листу усміх дивний і нас, стрічаючи, вітає (О.Олесь). 11. Закинувши тумани на плече, бредє осіння ніч за далиною (О.Богачук).

Вправа 6. Розставити розділові знаки, визначити ускладнювальний компонент

I. 1. Грає сонце промінцями білий сніг стає струмками і співаючи струмки шлях знаходять до ріки. 2. Виблискувала в лузі річка і звиваючись губилася в зелених шатах набережного гаю. 3. Про журавлів ти більше не співала а серцем відчуваючи грозу хапливим

рухом крадькома втирала солону теплу і гірку сльозу. 4. Дід прожив під сонцем коло ста літ ніколи не ховаючись в холодок. 5. Сутеніє. Дівчата розходяться співаючи. 6. Вони стояли мовчазні вдивляючись в далеке минуле своє і своїх батьків і линули думкою в майбутнє. 7. Літак помалу рушив з місця і пружно погойдуючись на товстих шинах коліс поїхав по зеленому полю аеродрому.

II. 1. Серед полів забувши все на світі співає жайвір. 2. В рукав мого мисливського вбрання заповз світляк шукаючи притулку. 3. Під літнім місяцем до глечика забившись недовгим сном забувся восьминіг. 4. З кінця травинки падаючи вниз світляк злітає. 5. Обвивши линви дикий виноград мосту висячому своє життя довірив. 6. Сховавшись ущухає врешті-решт студений вітер в заростях бамбука. 7. З-поза гілок залитих сяйвом сонця лунає щебетання солов'я (з поезії Мацуо Басьо та Йоса Бусон).

Вправа 7. Творче завдання. Поширте 3-4 речення з вправи 6.II.

Вправа 8. Творче завдання

А) Створити речення з

- одиничними дієприслівниками;

- дієприслівниковими зворотами.

Б) Визначити синтаксичну функцію дієприслівників (д.зворотів).

В) Зробити синтаксичний аналіз створених речень за схемою (Див. додатки).

Г) Пояснити розділові знаки.

Вправа 9. Відредагувати текст.

1. Проїжджаючи станцію Великі Переправи, з мене злетів капелюх. 2. Відпочиваючи у горах, до нас прибився песик. 3. Сидячи на березі, до нас підійшли знайомі. 4. Ми спостерігали за рачками в акваріумі, ворущачи вусиками. 5. Навчаючись у школі, мене не покидала думка піти вчитися в університет. 6. Живучи в готельному люксі, нас щоранку зустрічав біля входу обдертий голодний кіт. 7. Я дивився на чудового метелика, махаючи крильцями. 8. Побачивши поламаний міст, нас просто вибила з планів ця подія. 9. Вирішуючи питання, у нас з'явилося ряд супровідних проблем.

Вправа 10. Виділити ускладнювальний компонент, охарактеризувати його. Пояснити умови відокремлення (розділові знаки).

I. 1. Окрім титанів, народила земля сторуких велетнів. 2. Були тут старі й літні люди, та найбільше юрмилося молоді, особливо школярів. 3. Тепер Софія ні про що не могла думати, окрім своєї дитини. 4. Небо було хмарне, за винятком його східної невеличкої частини, де часом виринав місяць. 5. Щоб виграти війну, окрім хоробрості, потрібне ще вміння воювати. 6. Опріч презирства, на його обличчі викарбувалось ще щось таємниче і зловісне. 7. На гостину запросили багато гостей, в тому числі й Уляну. 8. Ну й що із того, що кричали «Гірко!»? А що було ще, крім гіркоти (Л.Кост.). 9. У кожної людини обов'язково повинні бути, крім батьків, чотири корені, як чотири матері: рідна земля, рідна культура, рідна мова. 10. Я ж казав, що єсть ще такі крім нас у Полтаві!

II. 1. У козацькому таборі, на Жовтих Водах, панувала тиша. 2. Екзамени для нас, школярів, все одно що для хлібороба косовиця. 3. Кілька коней повернули знов через річку, до правого берега. 4. Вгорі, над пагорбом, могутніми вітрами підпирала небо висока верба. 5. Вдалині, на обрії багряному, біла хмарка в гавань пристає. 6. Між берегами над водою, лягла холодна тінь весла (Г.Чубач).

Закріплення

Вправа 11. Вказати засоби ускладнення поданих речень, охарактеризувати їх. За необхідності, розставити розділові знаки, пояснити їх.

I. 1. Вишневий сад у білому цвітінні прикишло спить сповитий сивим сном. 2. Край самої дороги запідпадьомкав перепел потім чогось злякався і втікаючи зашелестів житами. 3. З-поза гілок залитих сяйвом сонця лунає щебетання солов'я. 4. За винятком баби Оришки малий Чіпка нікого не любив. 5. Під вітром вгинаючи лінії прості повис нерухомий за вікнами дощ... 6. Степова далечинь знемагала у надвечірньому сонці оповившись бляклою жовтизною спеки... 7. Серед полів забувши все на світі співає жайвір. 8. Чорне небо висіло над степом граючи незліченим розсипом зоряних іскор. 9. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки. 10. Над ганком висіли важкі кетяги пов'язаної в пучки калини. 11. Омиті росами квіти розтулюють повіки. 12. Город ровом обкопаний дерева глиною помазані.

II. 1. Де-не-де біліє деревій жовтіє безсмертник пахнуть сохнучи від спеки васильки. 2. На відміну від нас усіх він умів прекрасно розрізнити пшеницю від жита або просо від гречки 3. Он хмарки бредуть повільно одна за одною над самим обрієм схожі на білих лебедів. 4. Степ безмежний і по-весняному свіжий розстилався навколо. 5. Густі непрохідні ліси закривали весь простір окрім високих полонин. 6. Бійці сиділи деякий час задумавшись. 7. Срібним маревом повіті коло сіл стоять тополі. 8. У степах розморених літеплом червневого сонця густа ковила грала перламутрово-срібними хвилями. 9. Соснові шишки великі і порожні котилися під ноги або дивилися із трави десятками очей на схилені голови синіх дзвіночків. 10. На світі все знайдеш крім рідної матері. 11. А навкруги вся ніч переповнена розміреним шумом хлібів. 12. Зорі сплять на холодних морозом зв'ялених травах.

III. 1. Акації стояли в цвіту завітчані безліччю білих китиць. 2. А я не знаю нічого ніжного окрім берези. 3. Нервова тканина утворюється з нервових клітин або нейронів. 4. Теплом дихала настояна на травах і квітах земля. 5. Північні береги Чорного моря крім південною берега Кримського півострова низовинні. 6. Всупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд добре вміла зберігати таємниці. 7. І пахощі покошених полян лились медами вдалечінь бездонну. 8. Це було літом саме в жнива. 9. Дезорганізований раптовістю нічної атаки ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору. 10. Босий без ремня без пілочки він здався якимсь особливо юним і вільним. 11. Перед ним лежали списані дрібним почерком сторінки шкільного зошита. 12. Мене там мати повивала і повиваючи співала свою журбу переливала в свою дитину.

IV. 1. Заслухані у відголоси минулого задивлені у міраж майбутнього ми часто пропускаємо повз увагу найцінніше музику сьогоднішнього дня. 2. В кімнаті не було ніяких меблів крім залізної шафи в кутку і письмового стола... 3. Сильна вправна вона працювала завзято і самовіддано. 4. Я знав міста ліси і гори і в морі бачив кораблі. 5. Крім акацій тут ще кілька тополь росте дикий виноград по верандах в'ється. 6. День округлий мов роса то грає й світиться то раптом пригаса й застигає як море нерухоме. 7. Отак розписаний та ще підправлений небесною блакиттю та бірюзою криги стояв і мерехтів дивний водоспад. 8. Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав. 9. Усі за винятком Бойчука здивовано дивилися на шкіпера. 10. Різдва ніч кована зорями стояла в степу пишна і красна. 11. Далеко аж до самого небосхилу

хвилювались ниви на вітрі. 12. Чорні голі дерева стояли в снігу настобурчившись замерзлими гілочками і, наче мертві, не ворухилися од вітру.

Вправа 12. Записати речення у такій послідовності та розставити розділові знаки:

3 обставиною, вираженою одиничним дієприслівником, що вказує на спосіб дії і не відокремлюється.

3 відокремленою обставиною, яка відокремлюється залежно від інтонації.

3 додатком і прийменником, які відокремлюються, бо мають значення виключення.

3 поширеною відокремленою обставиною, що входить до складу однорідних членів речення.

3 відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом.

1. Тимко сидів задумавшись. 2. Підвівшись з ослінчика і взявши в руки кепку поволі почвалав на вулицю. 3. Назустріч йшов Микола і Тимко намагаючись приховати невпевненість почав бадьоро щось наспівувати. 4. Всупереч зовнішній легковажності хлопець боляче сприймав образи. 5. Він розумів, що крім матері та діда всі його недолюблюють.

Вправа 13. Творче завдання. Створити пейзажний ескіз на одну з тем, використавши усі засоби ускладнення простого речення:

«В село, нарешті, осінь завітала» (Мацуо Басьо), Я надивлюсь на сонце і на трави (Л.Костенко), «Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать» (Л.Костенко), «Стояв і мерехтів цей дивний водоспад» (за Є.Гуцало).

Запитання для самоконтролю

1. **Що називається відокремленням?**
2. **Які члени речення можуть відокремлюватися?**
3. **Розкрити питання про відокремлені означення та способи їх вираження.**
4. **В яких випадках означення відокремлюються?**
5. **Коли означення не відокремлюються?**
6. **Як і в яких випадках відокремлюються прикладки?**
7. **Коли прикладки не відокремлюються?**

8. *Розкрити питання про відокремлені обставини та способи їх вираження та умови відокремлення.*
9. *В яких випадках відокремлюються додатки?*
10. *Що таке уточнювальні члени речення?*

**Закріплення за розділом
«Просте речення»**

Вправа 1. Розставити розділові знаки. Виконати повний синтаксичний аналіз речень за схемою (Див. у додатках).

1. Чиста прозора вона просвічувала наскрізь як синій коштовний камінь чистої води. 2. А зорі падають і гаснуть не долетівши до землі. 3. Невже і я отак завчасно впаду погасну промину до душ людських не докричавшись їх не розкривши тайну? 4. Розкриваючи будь-яку тему складну просту цікаву й не зовсім він завжди супроводжував власними доповненнями скрашуючи матеріал підручника власними відступами. 5. Безперечно цей селянин у гранатовому костюмі в білу смужку мав цнотливу душу. 6. Вітер почне безжалюбно зривати осінню красу зажуреного неба. 7. І віриться й не віриться мені в повернення весни у листопаді. 8. У нас немає справжнього почуття гідності. 9. Криши ламай трохи стереотипи!

Вправа 2. Творче завдання. Ускладнити прості речення такими компонентами (в одному реченні можуть поєднуватися кілька ускладнень, подані речення можна поширювати):

А) однорідні члени речення:

–однорідні головні члени речення;

–однорідні другорядні члени речення;

Б) відокремлені члени речення:

–відокремлене означення (прикладка в т.ч.), поширене і непоширене;

–відокремлена обставина, поширена і непоширена;

–відокремлений додатки;

В) звертання, поширене і непоширене;

Г) вставна і вставлена конструкція.

1. Птахи у вирій відлітають. 2. Бджолину пісню слухаю в полях. 3. Сади цвінуть. 4. Біжить струмок. 5. Крильми метелик аплодує ліпу.

Розділ 2. Складне речення

Література

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис / С.П.Бевзенко, Л.П.Литвин, Г.В.Семеренко. – К.: Вища школа, 2005.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993.
3. Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень / В.Д.Горяний. – К.: Радянська школа, 1984.
4. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок / Н. В.Гуйванюк, О. В.Кульбабська. – Чернівці: Рута, 2003.
5. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І.Дорошенко. – Харків, 1980.
6. Дудик П.С. Просте ускладнене речення / П.С. Дудик. - Вінниця, 2002.
7. Загнітко А. П. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого і складного речення (теоретико-навчальний комплекс) / А. П.Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1994.
8. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У.Каранська. – К.: НМК ВО, 1992.
9. Нагіна В. О. Структура складного речення в сучасній українській літературній мові. Посібник / В. О.Нагіна, В. П.Олексенко, В. І.Тихоша. – Херсон: Провіта, 2001.
10. Олійник О. Граматика української мови / О.Олійник, В.Шинкарук, Г.Гребницький. – К.: Кондор, 2008.
11. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення / К. М.Плиско. – Харків, 1992.
12. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І.І.Слинко, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994.

13. Сучасна українська літературна мова: в 5-ти т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – Т. 5.
14. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенко. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 1997.
15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М. Я. Плющ. – К., 1994, 2003.
16. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1997.
17. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. Енциклопедія”, 2000.
18. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Літера, 2000.
19. Шкуратяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс / Н.Г. Шкуратяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007.
20. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови/ К.Ф.Шульжук. – К.: Академія, 2004.
21. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові. Посібник / К. Ф. Шульжук. – К., 1981.
22. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К., 1986.
23. Ющук І.П. Українська мова / І.П. Ющук. – К.: Либідь, 2003.
24. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій / Я.В.Януш. – К.: КНЕУ, 2005.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття 7

Складне речення як синтаксична одиниця.

Складносурядні речення

Мета: розглянути питання про складне речення, структурні та семантико-функціональні особливості, засоби поєднання частин складного речення; про складносурядне речення (елементарне і багатокомпонентне) та його типи.

Студент повинен знати: основні ознаки, типи складного і складносурядного речення, засоби зв'язку між їх частинами.

Студент повинен уміти: розрізняти складне і просте речення, знаходити в тексті складні та складносурядні речення, визначати їх типи за структурою та типом зв'язку;

Самостійна робота: а) повторити класифікацію сполучників; б) опрацювати питання про складносурядні багатокомпонентні конструкції.

План

1. Поняття про складне речення.
2. Засоби поєднання частин складного речення.
3. Основні типи складних речень:
 - а) типи за структурою:
 - елементарні складні речення (двокомпонентні)
 - неелементарні складні речення (багатокомпонентні);
 - б) типи за синтаксичним зв'язком:
 - речення зі сполучниковим зв'язком (складносурядне, складнопідрядне);
 - речення із безсполучниковим зв'язком (безсполучникове складне речення);
 - речення з різними типами зв'язку;
4. Складносурядне речення. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
5. Класифікація складносурядних елементарних речень:
 - речення з єднальними сполучниками;
 - речення з приєднувальними сполучниками;
 - речення з протиставними сполучниками;
 - речення з розділовими сполучниками.
6. Складносурядні багатокомпонентні конструкції.

Практичні завдання

Вправа 1. А) Розмежувати подані речення на прості та складні, виділивши граматичні основи. Пронумерувати частини складних речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Б) Зробити синтаксичний аналіз 3-х простих речень.

1. У поліському рідному краю людські серця співучі, як джерела (М. Сингаївський). 2. Від співу щедрого — цвінуть льони, від голосів аж ниви розляглися (М. Сингаївський). 3. На галявинах цвіте білий ряст, сон, несміливо визирають синенькі квіточки на тонесеньких стебельцях (П. Автомонов). 4. Обабіч дороги дзюрчать струмки, несучи останні талі води з полів (П. Автомонов). 5. І звідусіль вертаються сини у синьооке батьківське Полісся (М. Сингаївський). 6. Мій Києве, щаслива нота в твоєму голосі бринить (Д. Павличко). 7. Зоря зорила з високості і падала у водограй (М. Сингаївський). 8. Я притьмом біжу через грядку до дідового піджака, добуваю з кишені кісет, вибігаю на сінокіс і стрибуючи через покоси, мчу до діда (В.Симоненко).

Вправа 2. А) Довести, що подані речення складні.

Б) Охарактеризувати засоби зв'язку предикативних частин.

1. Якими я скажу тобі словами, що ти в мені повік не одболиш? 2. Єдиний, хто не втомлюється, — час. 3. Бувають душі — наче пні, що пишуть стежку почерком гадюки (Ліна Костенко). 4. Не все, що біля наших ніг, у наших руках (Л.Сухоруков). 5. Кожний стовп прагне повчати дерево, як треба рости (В.Чемерис). 6. Виливаючи душу, пам'ятай, що людина не помийна яма (Є.Дудар). 7. Життєва драма — єдина з драм, що відбувається без репетицій (Д.Арсенич). 8. Найсумніше свято те, на якому ти зайвий (А.Коваль). 9. Сад і тіні, тишина (В.Сосюра).

Вправа 3. Виписати складносурядні речення, з'ясувати вид ССР за будовою і за семантикою засобів зв'язку предикативних частин.

1. Твої сліди — на вранішній росі, твоя зоря ще світиться в криниці (М. Сингаївський). 2. А вітри тумани котять в яр спочити під кушем (В. Мордань). 3. Бринить бджола, готуючись в політ, проміниться рососою білий світ (М. Негода). 4. Враз натомлений вечір зітхнув і на землю осів, і туман покотив різнобарв'я осінньої туги (Я. Я.). 5. Місяць серп щербатий гострить на зарошену траву (В. Мордань). 6. Вона ходила між квітами, а за нею ходили його закохані очі (В.Симоненко). 7. Ольга прискіпливо обдивилася чи не кожну пелюстку і вернулася до альтанки з

порожніми руками (В.Симоненко). 8. Ми йдемо через сінокіс, і темніє над ними небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю (В.Симоненко). 9. Вогні і темрява. Дощі й сонце. Сніги і морози.

Вправа 4. З'ясувати семантичні відношення між частинами складносурядного речення: єднальні, зіставно-протиставні, розділові, приєднувальні.

1. В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне. 2. Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять. 3. Дніпро неспокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мла стоїть від землі до неба, глухого, беззоряного. 4. П'янить ромашкою трава, і він неначе у жнива приліг спочить, сказати слово, а тільки рана випадково йому дихання забива. 5. А мати хоче научати, так соловейко не дає. 6. Запахла осінь в'ялим попоном, та яблуками, та тонким туманом, і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном. 7. Над самою водою пролетів білобровий перевізник, а з очерету тихо-тихо випливла молода качка. 8. Небо заволокли сірі хмари, ще й дощ пішов. 9. То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить. 10. Стріли пронизують тіло, а злі слова – душу. 11. Побазікати можна і з приятелем, а помовчати лише з вірним другом. 12. Дерево стояло ще голе, однак на вітах його вже починалось пташине життя. Чи то людина зігхає, як річка, чи річка, як людина.

Вправа 5. Поставити розділові знаки в реченні, обґрунтувавши відповідь. Підкреслити члени речення. Пояснити роль сурядних сполучників.

I. 1. Маркевич загравав зі скрипачем Стером концерт Ліпінського і Тарас відчув себе на сьомому небі. 2. На цьому базарі шляхта колись вітала опришків Довбуша і коломийські панки й підпанки нахвалялись щораз "огнем і мечем" ліквідувати бунтарство непокірних холопів. 3. Орач торкнеться до чепіг руками і нива дзвонить темним сріблом скиб. 4. Кричали десь над Ніжином сичі і небо в сад обтрушувало зорі. 5. Світає і небо поволі згаса.

II. 1. Він дарував розкішні букети нареченим і всі були йому вдячні і всі шанували його а йому ж хотілося випити хоч краплю кохання. 2. Але батько мовчав і тоді дуги дівочих брів сповзалися до кирпатого носа а вії швидко-швидко кліпали заганняючи назад неслухняні сльози. 3. Кукурікали півні на рушниках і од їхнього мовчазного співу дзвеніло у вухах. 4. Довгими віями вона торкалася країв хмар, а її очі були єдиними синіми цятками серед передпозової сірості. 5. Він важко, мов гирі, підняв свої очі і

з-під лоба глипнув на неї, але за мить його очі знову впали в траву б. Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі, мов боруб'яхи, краплі (В.Симоненко Вино з троянд).

Вправа 6. Яке з наведених речень є складносурядним? Обґрунтуйте свою відповідь, охарактеризувавши кожне речення.

I. а) Сонце, те невсипуще джерело всього життя, простирає на небі своє панування, ogrіває своїм блискучим промінням усю землю (А.Чайковський).

б) Яке ж може бути українське небо, як не синє, чисте, аж душа в радощах розпливається (А.Чайковський).

в) Обрій почала огортати все густіша і густіша темрява, і небо стало схожим на густо розведену у воді синьку (Г. Тютюнник).

г) Одинок над старим вітряком, що мрів біля Власівського хутора, вогняною крапелькою все ясніше і ясніше замерехтіла вечірня зоря (Г.Тютюнник).

II. а) Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле приносить біду (В.Сухомлинський).

б) В уяві моєї мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною (П.Тичина).

в) Стояла така тиша, що чути було шепіт сніжинок з поживклим листям (В.Глинський).

г) Запахла осінь в'ялим тюпоном, та яблуками, та тонким туманом, і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном (М.Рильський).

Вправа 7. У якому з речень допущено пунктуаційну помилку?

I. а) Ще квінуть зорі і в діброві зозулі ще не одцвіли (Г.Світлична).

б) Над самою водою пролетів білобровий перевізник, а з очерету тихо-тихо вишпивла молода качка... (М.Стельмах)

в) Варто лише перейти через яр, потім піднятися крутою стежкою і ти одразу потрапиш у лісову гущавину (М.Руденко).

г) Ще порух руки - і з води виважується трепетний золотий зливоч рибини (М.Стельмах).

II. а) Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилось (М.Коцюбинський).

б) Сонце зійшло - і враз над Києвом знялося ревище гудків (Ю.Смолич).

в) Раптом подвір'я здригнулося й ґрунт заходив під ногами (Ю.Смолич).

г) Місяць на небі сяє і з білої піни туману встають якісь постаті... (Чайка Дніпрова).

Запитання для самоконтролю

1. *Яке речення є складним? Наведіть приклад.*
2. *У чому полягає відмінність простого речення від складного?*
3. *Якими засобами поєднуються предикативні частини складного речення?*
4. *Назвіть типи складних речень за структурою.*
5. *Перелічіть типи складних речень за семантичним зв'язком між частини.*
6. *Яке речення є складносурядним? Назвіть його граматичні ознаки.*
7. *Назвіть засоби поєднання предикативних частин складносурядного речення.*
8. *Назвіть типи складносурядних речень за семантичними відношеннями між частини. Наведіть приклади*
9. *У чому полягає різниця між складносурядним елементарним (двокомпонентним) реченням і складносурядним багатоконпонентним реченням? Наведіть приклади цих речень.*

Практичне заняття 8

Складнопідрядні двокомпонентні (елементарні) речення

Мета: розглянути питання про складнопідрядне елементарне речення, основні засоби його організації, структурно-семантичні типи.

Студент повинен знати: особливості складнопідрядних елементарних речень та його типів, засоби поєднання частин складнопідрядного речення.

Студент повинен уміти: виявляти у тексті складнопідрядні речення, диференціювати їх за типом підрядної частини, визначати засоби зв'язку частин складнопідрядного речення.

Самостійна робота: проаналізувати тексти для дітей молодшого шкільного віку з погляду частоти використання у них СПР (яких саме типів СПР).

План

1. Загальне поняття про складнопідрядне речення: структурні особливості, засоби зв'язку частин.

2. Структурно-семантичні типи складнопідрядних елементарних речень:
- 1) речення нерозчленованої структури (нерозчленовані):
 - складнопідрядне речення з підрядним означальним;
 - складнопідрядне речення з підрядним займенниково-співвідносним;
 - складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним;
 - 2) речення розчленованої структури – складнопідрядні речення з підрядними обставинними:
 - складнопідрядне речення з підрядним часу;
 - складнопідрядне речення з підрядним умови;
 - складнопідрядне речення з підрядним мети;
 - складнопідрядне речення з підрядним причини;
 - складнопідрядне речення з підрядним місця;
 - складнопідрядне речення з підрядним способу дії;
 - складнопідрядне речення з підрядним міри і ступеня;
 - складнопідрядне речення з підрядним допустовості;
 - складнопідрядне порівняльне речення;
 - складнопідрядне речення з підрядним наслідковим;
 - складнопідрядне речення з підрядним супровідним.

Практичні завдання

Вправа 1. Прочитати, дотримуючись належної інтонації. Визначити види підрядних двокomпонентних речень, пояснити вживання розділових знаків. Накреслити графічну схему речень.

I. 1. У селі, де немає молоді, немає майбутнього (М. Іщенко).
2. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш (І. Ф.). 3. Мати сита, коли діти не голодні. 4. Він вважав себе дуже багатим, тому що є молодість, сила, нестримне бажання працювати (С.Скляренко). 5. Іди, іди, дощику, упати, щоб плодами красувалися сади (І. Нехода).
6. Благословен той, хто викопав криницю (за М. Рил.). 7. Надумано, негадано забігла в глухомань, де сосни пахнуть ладаном в кадильницях світань (Л.Кост.). 8. Увечері небо раптом заволокло грозовими хмарами, що згромадилися на заході. 9. Яким чоловік народився, таким він і згине. 10. Лине час, наче повільно ріки [лине – Л.Н.]. 11. Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Г. Тютюнник).

II. 1. Тільки той може осягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто дорожить рідним словом (В. Сухомл.).

2. Я почув, як стиха зашелестіло листя, і через кілька секунд побачив чудового звірка – чорного, наче вугілля, лиса (М.Стельмах). 3. Поля й поля тягнуться аж туди, де небо впирається в землю (І. Цюпа). 4. Хоча стояло тихе, сонячне безвілля, листя тріпотіло на деревах вздовж шляху (за Ю.Смолич). 5. Там батько ходить з сонячним чолом, бо сонце чуб на промені позичило. 6. Кохання знаходить радість у будь-якій дурниці, якщо її поділяє з тобою близька людина. 7. Бачу за морями золоті дороги, де припав до неба синьоокий степ. 8. У темряві, що огорнула і дерева, і струмки, принишкли людські голоси. 9. Усі кинулися на страву, мов три дні не їли. 10. Борис Савич, дарма що не любив ув'язуватись в подібні дискусії, цього разу все подає голос (О. Гончар). 11. Здоровенний дуб розлягся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (М. Коц.).

III. 1. Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий. 2. Жаль, що я не вмію так гарно видумувати. 3. Що я робитиму, коли зрадять мене ще й ті химерні вигадки? 4. Я хочу, щоб хтось полюбив мене, а не мою красу, чорні брови та рожеві щічки. 5. Хмари повзли так низько, що перехожі несподівано виринали з них і так само несподівано тонули. 6. Зупинилися захекані і мокрі, щасливі, що знайшли таку густу крону. 7. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки-вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови (В.Симоненко).

Вправа 2. Розставити розділові знаки, пояснити їх вживання.

I. 1. Спостерігаючи за рибами в акваріумі вам мабуть доводилося бачити що вони не натикаються на підводні предмети і на скло. 2. Бачу: райдужне небо звисає сліпими дощами і дзвенить в польоті напружених птахів. 3. Щоб хоч якось розрадити донечку мати розповіла їй казку про мудрого короля і красуню царівну. 4. Якщо не можеш вітер змалювати змалюй дуби могутні і крилаті. 5. Стефан хоч був на слова досить гострий змовчав. 6. Я лежав на березі старого порослого очеретом й осокою ставка що кишів жабами. 7. Ми любимо природу бо вона не почуває до нас ні ненависті ані заздрощів. 8. Як тільки вдарить перший промінь сонця в мури вони спалахнуть золотим пожаром.

II. 1. Люди які розмінюють свої почуття на дрібниці по-моєму колись мусять відчутти себе злидарями. 2. Богдан поставив кринку біля kota і хоча йому було не до їжі заглянув у розсохлу від років скриню. 3. Скільки не кликали Гафійку їсти вона не ввійшла. 4. Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця так що дерева потопали в

ньому. 5. Там де зорі сяють з-за гори над водою гнуться явори. 6. Ждатиме його хоч би й довго довелось ждати. 7. Він рішуче має до нас симпатію що видно з його обличчя. 8. Не стануть святами ніколи будні хоч як би там не мудрували трутні.

Вправа 3. Зробити синтаксичний аналіз речень № 1, 2, 4, 5. кожної частини попередньої вправи.

Запитання для самоконтролю

1. *Яке складне речення є складнопідрядним?*
2. *У чому полягає відмінність складнопідрядного речення від складносурядного?*
3. *Вкажіть засоби зв'язку частин складнопідрядного речення.*
4. *Які із засобів зв'язку частин складнопідрядного речення розташовані у головній частині, а які у підрядній?*
5. *Охарактеризуйте сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку складнопідрядного речення. У чому відмінність між ними?*
6. *Як визначити, чим є, наприклад, слова **що, який** як засоби зв'язку в СПР - сполучником чи сполучним словом у конкретному СПР?*
7. *Перелічіть структурно-семантичні типи СПР, охарактеризуйте кожен з них. Наведіть приклади.*

Практичне заняття 9

Складнопідрядні багатокomпонентні речення

Складні безсполучникові речення

Мета: розглянути питання про складнопідрядні багатокomпонентні речення і про складні безсполучникові речення.

Студент повинен знати: особливості й типи складнопідрядних багатокomпонентних, а також складних безсполучникових речень; проблему статусу безсполучникових конструкцій.

Студент повинен уміти: вирізняти з поміж інших синтаксичних конструкцій та характеризувати складнопідрядні багатокomпонентні речення і складні безсполучникові речення.

Самостійна робота: підібрати приклади СПР багатокomпонентних і СБР елементарних і неелементарних з текстів, розміщених у підручнику «Літературне читання» для 4 класу.

План

1. Поняття про складнопідрядні багатокomпонентні речення.
2. Моделі складнопідрядних речень за типом синтаксичного зв'язку:
 - а) конструкції з послідовною підрядністю;
 - б) конструкції з однорідною супідрядністю;
 - в) конструкції з неоднорідною супідрядністю;
 - г) конструкції з супідрядністю і послідовною підрядністю.
3. Проблема статусу складних безсполучникових речень.
4. Складні безсполучникові елементарні речення:
 - а) речення з однотипними частинами;
 - б) речення з різнотипними частинами.
5. Складні безсполучникові багатокomпонентні речення.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити типи складнопідрядних багатокomпонентних речень. Створити графічну схему. Пояснити розділові знаки.

I. 1. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, - це людина без роду й племені. (В.Сухомл.).
2. Тільки той може осягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто дорожить рідним словом, як [дорожить – Л.Н.] чесно рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. (В.Сухомл.).
3. Коли я був хлопчиком на Десні, мені хотілось, щоб дикі птахи сідали мені на голову і на плечі не тільки в снах (О. Довженко).
4. Між подвійними сходами, що вели на другий поверх, колись стояв величезний акваріум, в якому плескалися золоті краснопери риби.

II. 1. Він розповідав їм, що бачить у снах квіти, як вони перешіптуються з сивими зорями, вигадував казки про дивовижні краї, де квіти не тільки пахнуть, але й розмовляють, і ходять, і граються в піжмурки, а в'януть лише тоді, коли в тій країні з'являється хоч одна нещасна людина.
2. Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто загубив її.
3. Я сказав їй, що ти, може, повернешся до неї, коли вона проснеться.
4. Комарі ніколи не з'їдять його, бо він дуже великий і в сто разів сильніший від усіх комарів, що живуть на нашому болоті (В.Симоненко. Вино з троянд).

III. 1. Щоб хоч якось розрадити донечку, мати розповіла їй казку про сирітку, яка виросла, стала гетьманшею і знайшла своє щастя.
2. У

кожної буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тишишся. 3. Легенький вітерець приносив у місто солонкуваті запахи, настояні на пахощах буро-зелених водоростей, що обліпили берег, нетерпляче очікуючи припливу, щоб могли вони впірнути в цілющий смарагд моря. 4. Якби не жовте листя лежало в садах, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо стоїть, а справжнє літо посміхається.

Вправа 2. Охарактеризувати складні безсполучникові речення за такими критеріями: а) частини СБР однотипні чи різнотипні; б) СБР двокомпонентне чи багатоконпонентне. Обґрунтувати відповідь. Пояснити розділові знаки.

1. Під ясним місяцем підніжжя гір в тумані, легесенький серпанок на полях (Мацуо Басьо). 2. Бринить бджола, готуючись в політ, проміниться росою білий світ (М. Негода). 3. Пропало, пройшло, пролетіло. 4. Минулося, щезло, сплигло (І. Драч). 5. Прилетіла зозуля – великий клопіт дрібним співочим птахам (В. Пархоменко). 6. Літує літо у липневім цвіті, гречки медами пахнуть звіддала, вже зажовтіли ниви і поля, десь перепілка фітькає у житі (В. Грінчак). 7. У кожній пори своя краса: весною жайвір лине в небеса на крилах в перламутрове світання і нам дарує раннє щебетання (Д. Луценко). 8. Про вирій знав я із дитячих літ: птахи летять у теплий дальній світ (О.Ющенко). 9. Світ мій — сонячний зайчик, Вік мій — скельце яскраве, Посміюся, поплачу — Та й згублюся у травах... (Г. Чубач). 10. Парубок плівся повагом, позакладавши руки поза себе; позирав навкруги своїми блискучими очима; іноді зупинявся й розглядав зелене нив'я.

Вправа 3. Розставити розділові знаки, пояснити їх.

I. 1. Дивись лелечка і лелека ген подалися до села. 2. Сплять тумани срібнокрилі тиша горнеється до тиші. 3. Місяць в травах росяних купався по степу світилась ковила. 4. Весна неначе карусель на каруселі білі коні. 5. Гірське село в садах морель і місяць мов тольпан червоний. 6. Голосить сивка у пітьмі нічній своє гніздо ніяк знайти не може! 7. Під ясним місяцем підніжжя гір в тумані легесенький серпанок на полях. 8. Пірнуло жабеня вода сплеснула.

II. 1. Сокирою ударив і завмер зимовий гай залився ароматом. 2. Сховалось літо за вербу очікує, чи я прийду. 3. Зазирну в душу волошки побачу блакить зазирну в душу джерела побачу прохолоду. 4. Бачу райдужне небо звисає сліпими дощами і дзвенить наче крила в

польоті напружених птиць. 5. Дивись лелечка і лелека ген подалися до села. 6. Земля без снігу літо без хліба. 7. Довгий час не було видно нікого мабуть родичі жалували своїх дітей відправляти в такий холод. 8. Йому здалось він зроду не чув такого свіжого гнучкого голосу.

Питання для самоконтролю

1. *Яке речення є складнопідрядним багатокomпонентним?*
2. *Назвіть моделі складнопідрядних багатокomпонентних речень за типом синтаксичного зв'язку.*
3. *Охарактеризуйте СПРб з послідовною підрядністю.*
4. *Охарактеризуйте СПРб із однорідною супідрядністю.*
5. *Охарактеризуйте СПРб із неоднорідною супідрядністю.*
6. *Охарактеризуйте СПРб, що поєднують супідрядність і послідовну підрядність.*
7. *Які складні речення є складними безсполучниковими?*
8. *Назвіть засоби зв'язку частин СБР.*
9. *Які види інтонації виділяють у СБР між предикативними частинами.*
10. *Назвіть типи СБР залежно від семантичних відношень між частинами.*
11. *Охарактеризуйте СБР з однотипними частинами. Наведіть приклади.*
12. *Охарактеризуйте СБР з різнотипними частинами. Наведіть приклади.*
13. *Поясніть твердження: «Складні безсполучникові речення співвідносяться зі складносурядними і складнопідрядними реченнями». Наведіть приклади.*
14. *Охарактеризуйте СБРб. Наведіть приклади.*
15. *Які розділові знаки використовуються для пунктуаційного оформлення СБР?*
16. *Коли між частинами СБР вживається крапка з комою? Наведіть приклади.*
17. *У яких випадках між частинами СБР ставиться тире, а у яких – двокрапка? Наведіть приклади.*

Практичне заняття 10

Багатокomпонентні складні речення з різними видами зв'язку.
Складне синтаксичне ціле.

Конструкції з чужим мовленням.

Мета: практично закріпити знання про багатокomпонентне складне речення з різними видами зв'язку, період, складне синтаксичне ціле, конструкції з чужим мовленням.

Студент повинен знати: теоретичні відомості про складні синтаксичні конструкції з різними типами зв'язку, період, складне синтаксичне ціле, способи відтворення чужого мовлення.

Студент повинен уміти: знаходити у тексті багатокomпонентні складні речення з різними видами зв'язку, період, конструкції з чужим мовленням; складне синтаксичне ціле, давати їм характеристику.

Самостійна робота: а) знайти приклади конструкцій з чужим мовленням; б) опрацювати правила оформлення чужого мовлення.

План

1. Багатокomпонентні складні речення з різними видами зв'язку:
 - а) конструкції зі сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком;
 - б) конструкції зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком:
 - речення з сурядністю і безсполучниковістю;
 - речення з підрядністю і безсполучниковістю;
 - конструкції з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю.
2. Конструкції з чужим мовленням:
 - а) пряма мова;
 - б) непряма мова;
 - в) невласне пряма мова;
 - г) цитата;
 - г) діалог.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити типи складних речень з різними видами зв'язку. Накреслити графічні схеми. Зробити синтаксичний аналіз речень № 1, 2, 4.

І. 1. Вростаю в небо високе, де зорі – жовті джелі, і чую: пульсують соки у тіло моє з землі. 2. В одних у здрі свіпилося захоплення, в других - неприхована хіп, а треті милувалися нею, як шедевром краси. 3. Висіло над ними добре і щире небо, і малюкам здавалося, що всіяне воно не зорями, а квітами, і що посадив ті дивовижні квіти дядько Андрій. 4. Вона була така прекрасна, що відразу якось похнюпились квіти, а господар відчув себе нікчемом і не знав, де

подітися. 5. Я сказав їй: коли люблять – не носять своїх сліз до посередників. 6. Він посадить на коліна своє чорняве чи біляве безсмертячко, і воно, роззявивши ротика, слухатиме його простодушні оповіді, в яких переплететься дійсність і фантазія (В.Симоненко).

II. 1. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, незважаючи на те що другого дня треба рано вставати (І. Н.-Л.). 2. Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: прагнемо того, чого немає, і нехтуємо те, що є (Г.Сковорода). 3. Так буває лише ранньої весни, коли пробуджується степ і розімліла від сонця земля сповнюється чарами материнства (І. Цюпа). 4. Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (М. Коцюб.). 5. Простір моря потемнів, місячна доріжка пригасла, і сам місяць, звернувши на захід, дотліває червоною купою за містечком, за пагорбами, де вдень було б видно розлогі плантації виноградників (О.Гончар).

Вправа 2. Вказати типи складних багатокomпонентних конструкцій. Накреслити графічні схеми.

I. 1. Якби Господь Бог на хвилику забув про те, що я ганчір'яна лялька, і дарував мені трохи життя, ймовірно, я не сказав би всього, що думаю, але я більше думав би про те, що кажу (Г.Г.Маркес). 2. Очевидно, такий світ: якщо сам чогось зробити не може, заздрить іншим (Г.Сковорода). 3. Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька (В.Сухомлинський). 4. Краса села вхопила моє серце, – і сам вже я не той, що був учора (С.Пушик).

II. 1. Лігує літо у липневім цвіті, гречки медами пахнуть звіддаля, вже зажовтіли ниви і поля, десь перепілка фітькає у житі (В. Грінчак). 2. Тихо розмовляли, наказували, як бути з хлібом, що треба продати, що купити, чим засіяти пари і що сіяти по озимині (С. Складенко). 3. Туга – великий рятівник, але в ній таїться і велика сила, що є творцем нового, яке приходить за старим. 4. Можливо, ще й нині живуть люди, які пам'ятають того маляра, що дуже майстерно володів пензлем.

Вправа 3. Указати складні речення, з'ясувати вид кожного з них і накреслити схему. Пояснити розділові знаки.

I. 1. Напружено стежив за кожним кущиком ліщини, за кожним деревцем, із-за якого в першу-ліпшу хвилину міг вискочити хижий звір. 2. І зіхали віпри у траві, і колосся, промінням налиті, ворушилися, мов

живі. 3. Удари грому були часом такими дужими, що від них дрижали віконні рами й шибки. 4. Визріває тут казка у зоряній тиші, що з дитинства у серці залишила свій слід. 5. Вода в річці прибуває, тісно стає їй у своєму ложі, і вона виходить з берегів, розливається по широкій заплаві...

II. 1. Я слухав, як ліси говорять з осінню срібним і багряним листом. 2. Терпкий запах живиці пощипував ніздрі, шорстко шелестіла під ногами суха листва. 3. Вода в річці прибуває, тісно стає їй у своєму ложі, і вона виходить з берегів, розливається по широкій заплаві... 4. А в небі така тишина та блакить, і далеч така над полями прозора, що видно, як бабине літо летить. 5. Вростаю в небо високе, де зорі – жовті джмелі, і чую: пульсують соки у тіло моє з землі.

III. 1. Отут, серед цвіту, здається, що якби людина навчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом самій собі й природі. 2. Не живе щастя в далеких країнах і в небачених містах, а в тобі самому – умій тільки ним скористатися. 3. Найчастіше хочуть зігнути того, хто на голову вищий за інших. 4. Душа летить в дитинство бо їй на світі тепло тільки там. 5. Потемніла вода в річці, зашуміли дерева, заметались птахи, а лелеки лячно замахали крильми то тут, то там по лісових боліпцях.

Вправа 4.

А) Вказати номери таких речень:

- а) просте односкладне;***
- б) просте ускладнене речення (вказати тип ускладнення);***
- в) просте неповне речення;***
- г) складне двокомпонентне речення (вказати тип);***
- д) складне багатоконпонентне речення (вказати тип).***

Б) Розглянути подані речення як зв'язний текст: охарактеризувати семантичні і граматичні зв'язки між реченнями; визначити тему й мікротему тексту; виділити абзаци; виокремити зачин, середню частину і кінцівку.

1. Враз усе стихло. 2. У височині сухо шелеснуло, синьо спалахнула річка, і ліс засяяв синьо. 3. То хмара, чорна і низька, пустила із себе першу стрілу-блискавицю. 4. У надрах хмари зарокотало, спершу неголосно й нестрашно, а далі голосніше й потужніше. 5. І раптом ліс охнув від жаху – так по ньому вдарило згори. 6. Аж тоді прокинувся в своєму дуплі сич-громовик. 7. Прокинувся, заворушив крильми, видряпався з дупла і пішов по гілці сухого береста вгору та вгору, сонно поводячи туди-сюди головою. 8. Дощ мив йому маленькі гострі вушка,

спинку та крила і лоскотав клинчик хвоста. 8. Краплі води котились по кривому дзьобові і скапували вниз. 9. Блискавиці пролітали йому над самісінькою головою, громи котилися по його спині й розбивались на громенята. 10. Знову вродився вітер, похитнув сича на кінчику гілки, і сич зареготав з нього. 11. Але двобій тривав недовго: громи і блискавиця враз відступили (Г. Тютюнник).

Вправа 5. Виконати синтаксичний аналіз речень № 2, 3, 5, 7, 10

Вправа 6. Творче завдання. Створити твір-мініатюру, використавши складні речення різних типів. Охарактеризувати уведені речення, накреслити графічну схему кожного з них.

Вправа 7. Подані речення записати у вигляді діалогу:

I. Чому у тебе очі сині? – хтось мене питався. Я ж родивсь на Полтавщині в Ворсклі я купався! А чому такий веселий? Та проста причина! Я ж казав що в нас плаксивих не було в родині! (Б. Олійник).

II. Ворон шепче воронятку Мій біленький. Слон гундосить слоненятку Мій маленький. Заєць каже зайченяті Мій хвостатий. Гуска шепче гусеняті Мій крилатий. Лев говорить левенятку Мій ласкавий. А їжак їжаченятку Мій лукавий. Як почув я ті розмови Пгахів звірів Ні зайчиську ні слонові Не повірив. А чому? (М. Сингаївський).

III. Ми – іншими зовсім стали, Лиш небо – таке ж голубе. А як я ...любив тебе...А як я... тебе кохала...Кохала? Невже кохала?... Любив? Та не вже любив?... Так чом же ти не сказала?! Так чом же ти не говорив?! (В. Соколов).

Вправа 8. Розставити розділові знаки.

Поет сказав «Любов на вітер схожа – така ж мінлива і така ж легка». А схимник твердив «Ні, то кара Божа – безжальна і важка її рука». Філософ заперечив «Сине море – ось що таке любові глибина». Мудрець запевнив «Гори переборе і навіть час здолає лиш вона». (Голованівський).

Вправа 9. Підібрати 6 авторських цитат на тему виховання, навчання, дитинства, стосунків батьків і дітей, передати їх а) прямою мовою; б) непрямою мовою.

Вправа 10. Творче завдання. Скласти і записати діалог з 5-6 реплік (тема пізнавального характеру, цікава молодшим школярам).

Тестове завдання

1. Чуже мовлення, передане дослівно, без змін, називається
 - а) прямою мовою;
 - б) непрямою мовою;
 - в) словами автора.
2. Якщо слова автора стоять після прямої мови, між ними ставиться
 - а) двокрапка;
 - б) тире;
 - в) крапка з комою.
3. Діалог – це
 - а) слово, що вживається жителями певної території;
 - б) різновид прямої мови, що передає розмову двох або кількох осіб;
 - в) чиясь мова, передана від імені автора у формі складного речення.
4. Слова кожної особи, яка бере участь у розмові, називаються
 - а) вставними словами;
 - б) реплікою;
 - в) ремаркою.
5. На письмі цитата виділяється
 - а) дужками;
 - б) лапками;
 - в) тире.
6. При заміні прямої мови непрямою
 - а) слова автора стають головним реченням, а пряма мова – залежним;
 - б) пряма мова стає головним реченням, а слова автора залежним;
 - в) пряма мова і слова автора стають рівноправними частинами складного речення.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення термінові «складна синтаксична конструкція».
2. Яке речення є складним багатокомпонентним з різними видами зв'язку?
3. Які комбінації синтаксичного зв'язку можливі у складній синтаксичній конструкції з різними видами зв'язку?

4. Назвіть способи передачі чужого мовлення. Охарактеризуйте кожен з них.

5. Розкрийте питання «Складне синтаксичне ціле: особливості побудови, засоби зв'язку компонентів».

Програмові вимоги на екзамен за розділом „Синтаксис”

Вступ. Словосполучення

1. Предмет і завдання синтаксису. Основні синтаксичні одиниці в українській мові.
2. Словосполучення як одиниця синтаксису. Вияв у словосполученні національної специфіки мови. Відмежування синтаксичних словосполучень від лексичних та фразеологічних.
3. Типи синтаксичних відношень у словосполученні: атрибутивні, об'єктні, обставинні.
4. Типи словосполучень за характером стрижневого слова: словосполучення іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові.
5. Види підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученнях: узгодження, керування, прилягання.

Просте речення

6. Речення як основна синтаксична одиниця. Основні ознаки речення. Аспекти аналізу речення: структурний, логічний, семантичний.
7. Класифікація простих речень.
8. Типи речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні речення.
9. Типи речень за емоційною насиченістю. Стилiстичне використання окличних і неокличних речень.
10. Стверджувальні та заперечені речення.
11. Просте та складне речення, принципи їх розмежування.
12. Основні функції порядку слів у реченні. Прямий і зворотний порядок слів у реченні.
13. Двоскладне речення як структурний різновид речень. Загальна характеристика.
14. Підмет. Простий підмет і способи його вираження. Складений підмет і способи його вираження.
15. Присудок. Простий присудок і способи його вираження. Простий ускладнений присудок.
16. Складений іменний присудок, його структурні особливості і способи вираження.
17. Складений дієслівний присудок, його структурні особливості і способи вираження.

18. Непоширені і поширені двоскладні речення.
19. Означення як синтаксичне вираження атрибута. Типи означень: узгоджені і неузгоджені означення. Способи їх вираження.
20. Прикладка як особлива форма. означення. Граматичний зв'язок прикладки з означуваним словом. Написання прикладки з означуваним словом.
21. Додаток як синтаксичне вираження об'єкта дії. Типи додатка: прямий і непрямий.
22. Обставини як синтаксичне вираження різноманітних ознак і відношень дії або стану. Типи обставин та способи їх вираження.
23. Поняття про односкладне речення. Типи односкладних речень.
24. Односкладні речення, головний член яких співвідноситься з підметом двоскладного речення: називні, вокативні, генітивні.
25. Односкладні речення, головний член яких співвідноситься з присудком двоскладного речення: особові (їх типи), безособові, інфінітивні.
26. Неповне речення. Комунікативні умови функціонування неповних речень. Структурні різновиди неповних речень. Контекстуальні, ситуативні, еліптичні односкладні речення.
27. Нечленовані синтаксичні структури. Слова-речення, їх значення, типи та вживання.

Просте ускладнене речення

28. Загальна характеристика простого ускладненого речення.
29. Однорідні члени речення. Засоби вираження однорідності.
30. Однорідні і неоднорідні означення.
31. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.
32. Речення з відокремленими другорядними членами. Умови відокремлення.
33. Відокремлені і невідокремлені означення.
34. Відокремлена і невідокремлена прикладка.
35. Відокремлення обставин.
36. Відокремлені додатки.
37. Пунктуація при відокремлених членах речення.
38. Уточнюючі звороти та слова у складі простого речення. Пунктуація при уточнюючих словах і зворотах.
39. Сміслові функції вставних і вставлених конструкцій, їх різновиди за значенням. Пунктуація при вставних і вставлених словах, словосполученнях і реченнях.

40. Звертання: значення і способи вираження. Місце звертання у реченні. Пунктуація при звертанні. Стилiстичнi особливостi звертання. Вокативне речення.

Синтаксис складного речення.

41. Складене речення як синтаксична одиниця. Загальна характеристика.

42. Засоби поєднання частин складного речення.

43. Основнi типи складних речень (за структурою та синтаксичним зв'язком).

44. Складносурядне речення. Засоби поєднання предикативних частин складносурядного речення.

45. Складносуряднi багатокomпонентнi конструкцiї.

46. Складнопiдрядне речення: структурнi особливостi, засоби зв'язку частин.

47. Структурно-семантичнi типи складнопiдрядних елементарних речень.

48. Складнопiдряднi речення з кiлькама piдрядними, їхнi типи.

49. Складнi безсполучниковi речення.

50. Спiввiднесенiсть складних безсполучникових речень зi складносурядними та складнопiдрядними реченнями.

51. Складнi безсполучниковi багатокomпонентнi речення.

52. Складнi багатокomпонентнi речення з рiзними видами зв'язку.

53. Перiод як синтаксична структура.

54. Текст як одиниця мовлення. Членування тексту.

55. Складне синтаксичне цiле: особливостi побудови, засоби зв'язку компонентiв.

Способи вiдтворення чужого мовлення

56. Конструкцiї з чужим мовленням. Загальна характеристика.

57. Пряма мова.

58. Непряма мова.

59. Невласне пряма мова.

60. Дiалог, цитата.

ДОДАТКИ

Додаток I

СХЕМИ І ПРИКЛАДИ СИНТАКСИЧНОГО АНАЛІЗУ

Схема розбору підрядного словосполучення

1. Записати словосполучення.
2. Нарисувати схему, вказавши головне слово і залежне, питання до залежного слова.
3. Вид словосполучення за частиномовним вираженням головного слова: іменникове / прикметникове / числівникове / займенникове / дієслівне / прислівникове.
4. Будова словосполучення: просте / складене.
5. Тип семантичних відношень: атрибутивні, об'єктні, обставинні.
6. Тип підрядного зв'язку: узгодження (повне / неповне), керування (сильне / слабке), прилягання.

Приклад розбору підрядного словосполучення

Сукня в горошок – синтаксичне підрядне словосполучення, головне слово *сукня*, залежне *в горошок*, відповідає на питання *яка сукня*, іменникове, просте, атрибутивне, узгодження неповне.

Схема синтаксичного аналізу простого речення

1. Речення просте.
2. Тип речення за метою висловлення: розповідне, питальне, спонукальне, бажальне.
3. За інтонацією – окличне чи неокличне.
4. Для розповідних – стверджувальне чи заперечне.
5. Охарактеризувати речення за його будовою:
 - а) двоскладне чи односкладне (тип односкладного);
 - б) поширене чи непоширене;
 - в) повне чи неповне (вказати, який член речення пропущено);
 - г) ускладнене чи неускладнене (чим ускладнене).
6. Підмет, чим він виражений.
7. Присудок, його тип, чим він виражений.
8. Другорядні члени, їх тип, чим виражені, від яких членів речення залежать, яким типом зв'язку з ними пов'язані. (Спочатку розглядаємо групу підмета, а потім групу присудка).
9. Пояснити розділові знаки.

Приклад повного синтаксичного аналізу простого речення

Не зачепитись за різьбу пухнастого гілля - речення просте, розповідне, неокличне, заперечне (загальнозаперечне), односкладне (інфінітивне), поширене, повне, неускладнене. *Не зачепитись* – присудок простий дієслівний, виражений інфінітивом із заперечною часткою *не*, *шумлять* - присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу. Група присудка: (не зачепитись за що?) *за різьбу* – непрямий додаток, виражений іменником у формі З.в. з прийменником; (за різьбу чого?) *гілля* – прямий додаток, виражений іменником Р.в. без прийменника; (гілля якого?) *пухнастого* – узгоджене означення, виражене прикметником у формі Р.в.

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення (ССР)

1. Записати речення.
2. Речення складне, складносурядне.
3. Вказати кількість частин (пронумерувати їх), і засіб поєднання.
4. Визначити смислові відношення між частинами (єднальні, протиставні, зіставні, розділові, приєднувальні).
5. Речення відкритої чи закритої структури.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Графічна схема речення.
8. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

Приклад повного розбору ССР:

Реве Дніпро (1), *й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять* (2) – речення складне, ССР, складається з двох частин, поєднаних єднальним сполучником І, між частинами – єднальні смислові відношення, речення відкритої структури. Кома розділяє частини ССР.

Графічна схема: [], й [].

Перша частина - *Реве Дніпро* – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, непоширене, повне, неускладнене. *Дніпро* – підмет простий, виражений іменником, *реве* – присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу.

Друга частина - *лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять* – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками. *Лани* - підмет простий, виражений іменником, *пахнуть* – присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу, *шумлять* - присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу. Група підмета: (лани які?) *широкополі* – узгоджене означення, виражене прикметником. Група присудка: (пахнуть як?) *медами* – обставина способу дії, виражена іменником О.в., *шумлять* (чим?) *колосом* – непрямий додаток, виражений іменником О.в.

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення (СПР)

1. Записати речення.
2. Речення складне, складнопідрядне.
3. Визначити кількість частин (пронумерувати їх), головну і підрядну.
4. Визначити вид підрядної частини, поставивши питання від головної до підрядної: означальна, займенниково-співвідносна, з'ясувальна, обставинна (яка саме).
5. Вказати засоби поєднання головної і підрядної частин.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Графічна схема речення.
8. Кожну частину розібрати за схемою простого речення

Приклад повного синтаксичного розбору СПР

*Пригнувшись (1), щоб не зачепитись за різьбу пухнастого гілля (2), дівчина виходить на дзвінку дорогу (1) – речення складне, складнопідрядне з підрядним обставинним мети, що відповідаючи на питання з якою метою?, пояснює слово *пригнувшись* головної частини. Головна частина *Пригнувшись, дівчина виходить на дзвінку дорогу* поєднана з підрядною частиною *щоб не зачепитись за різьбу пухнастого гілля* підрядним сполучником *щоб*. Коми відокремлюють підрядну частину від головної; перша кома водночас виконує функцію відокремлення обставини, вираженої дієприслівником.*

з якою метою?

Графічна схема: [, ← (щоб),].

Головна частина *Пригнувшись, дівчина виходить на дзвінку дорогу* - речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою непоширеною обставиною, вираженою дієприслівником. *Дівчина* - підмет простий, виражений іменником, *виходить* – присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу. Група підмета відсутня. Група присудка: (*виходить* як?) *пригнувшись* – обставина способу дії, виражена дієприслівником; (*виходить* куди?) *на дорогу* – обставина місця, виражена іменником З.в. з прийменником; (*на дорогу* яку?) *дзвінку* – узгоджене означення, виражене прикметником З.в.

Підрядна частина *не зачепитись за різьбу пухнастого гілля* (Див. як приклад аналізу простого речення).

2 ч. - *Інна вийшла і, присівши на східцях вагончика, стала дивитися* - речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками і поширеною відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом. *Інна* - підмет простий, виражений іменником, *вийшла* - присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу, стала *дивитися* - складений дієслівний присудок, виражений допоміжним дієсловом та інфінітивом. Група підмета відсутня. Група присудка: *стала дивитися як? присівши на східцях вагончика* - відокремлена обставина способу дії, виражена дієприслівниковим зворотом. Коми відокремлюють обставину.

3 ч. - *трудився тік* - речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, непоширене, повне, неускладнене. *Тік* - підмет простий, виражений іменником, *трудився* - присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу.

4 ч. - *дівчата та жінки, закутані хусточками до очей, шугають з лопатами в руках серед ворохів пшениці, горнуть і горнуть, вантажачи очищене зерно в кузови машин* - речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними підметами, відокремленим поширеним означенням та відокремленою поширеною обставиною. *Дівчата, жінки* - підмети прості, виражені іменниками, *шугають* - присудок простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу, *горнуть і горнуть* - простий дієслівний ускладнений присудок. Група підмета: (дівчата які? і жінки які?) *закутані хусточками до очей* - узгоджене поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, стосується двох підметів. Група присудка *шугають*: (шугають з чим?) *з лопатами* - непрямий додаток, виражений іменником О.в. з прийменником; (з лопатами у чому?) *в руках* - непрямий додаток, виражений іменником М.в. з прийменником; (шугають де?) *серед ворохів* - обставина місця, виражена іменником Р.в. з прийменником; (серед ворохів чого?) *пшениці* - прямий додаток, виражений іменником Р.в. без прийменника. Група присудка *горнуть і горнуть*: (горнуть і горнуть як?) *вантажачи очищене зерно в кузови машин* - відокремлена поширена обставина способу дії, виражена дієприслівниковим зворотом.

Розділові знаки: 1, 2 коми відокремлюють поширене означення, що розташоване після означуваних слів; 3 кома розмежовує однорідні присудки, 4 кома відокремлює поширену обставину.

**Схема синтаксичного розбору
складного безсполучникового речення (СБР)**

1. Записати речення.
2. Речення складне безсполучникове.
3. Визначити кількість предикативних частин, що входять до складу речення (пронумерувати кожна з них).
4. Речення з однотипними (однорідними) частинами чи різнотипними (неоднорідними).
5. Смыслові відношення між частинами, тип інтонації.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Графічна схема речення.
8. Кожну частину розібрати за схемою простого речення.

**Приклад часткового синтаксичного розбору
складного безсполучникового речення (СБР)**

Гаї шумлять (1) — я слухаю (2) (П. Тичина) — речення складне безсполучникове з різнотипними частинами, складається з двох частин, поєднаних інтонацією зумовленості і умовно-часовими відношеннями.

Тире між частинами пояснюється наявністю між частинами інтонації зумовленості і умовно-часових відношень.

Схема: [$\xleftarrow{\text{коли?}}$] - [].

Примітка: далі аналіз частин СБР за схемою простого речення (подано у попередніх прикладах).

Види присудка

Простий дієслівний присудок	Складений дієслівний присудок	Складений іменний присудок
виражений	виражений	виражений
- особовим дієсловом, - інфінітивом, - вигуком, звуконаслідувальним словом у ролі дієслова	поєднанням допоміжного дієслова й інфінітива	та поєднанням дієслівної зв'язки - іменної частини мови, - дієприкметника, - прислівника, - фразеологізма, - лексичного словосполучення.
<i><u>Цвітуть</u> сади. <u>Зійшло би</u> сонце <u>Нехай лунає</u> музика душі. Інші <u>чекати</u>, а він <u>боротися</u>. Камінчик <u>хлюп</u>.</i>	<i><u>Почала</u> наспівувати пісеньку. <u>Любили</u> створювати. <u>Повинен</u> зберегти.</i>	<i>Ви – <u>(є)</u> вчителі. Вулиця <u>була</u> людна. Неначе все на світі <u>стало мос</u>. В кімнаті <u>(є)</u> <u>тихо</u>. Карпо <u>був</u> <u>стріляною птицею</u>.</i>

Другорядні члени речення

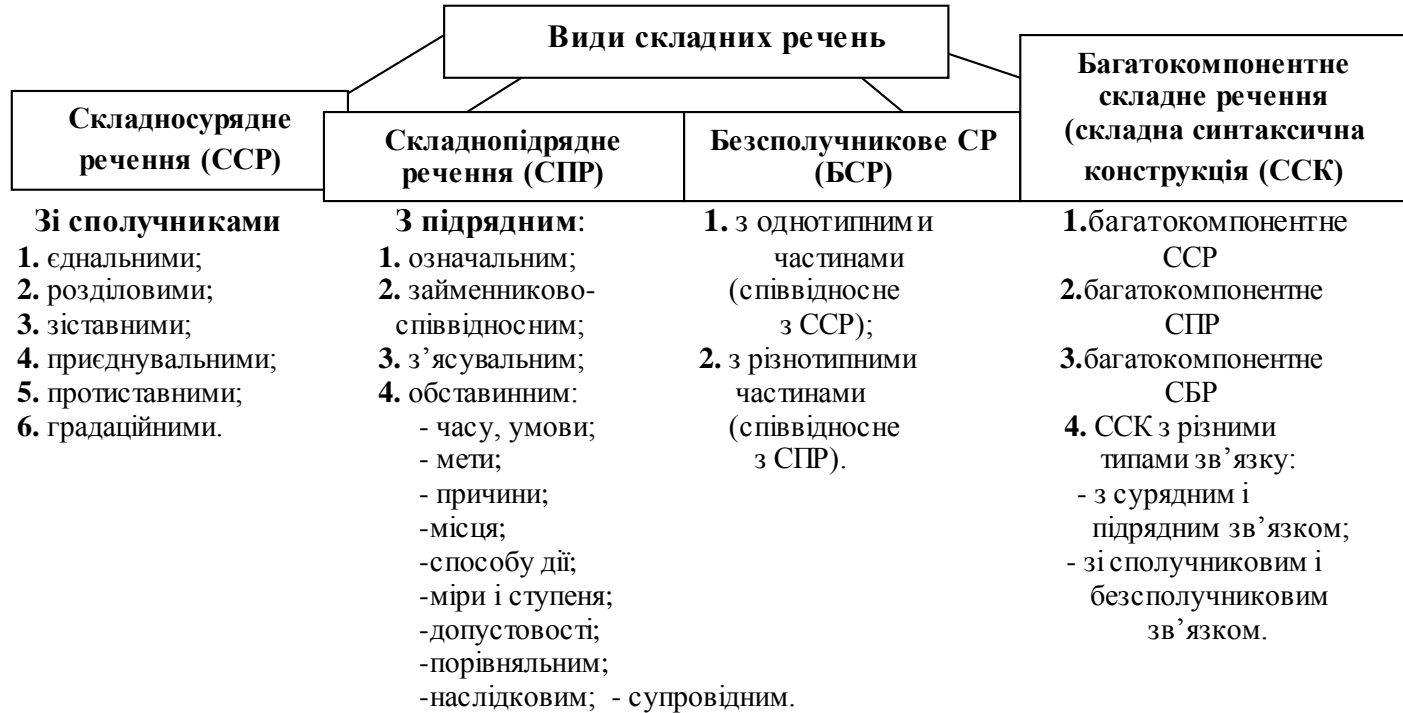
Означення	Додаток	Обставина
<p>який?, яка?, яке?, які? чий?, чия?, чие?, чий?</p>	<p>питання непрямих відмінків (усіх, крім Н.в.)</p>	<p>коли? за якої умови?, з якої причини? з якою метою? де? як? як багато? наскільки? незважаючи на що?</p>
<p>1. <u>узгоджене</u> - узгоджується з означуванім словом у роді, числі, відмінку, виражається - прикметником, - дієприкметником, - займенником прикметникового типу, - порядковим числівником, - кількісним числівником у непрямих відмінках, окрім З.в. <i>Світлий день, моє бажання, п'ята група, зустріли усіх трьох друзів</i></p>	<p>1. <u>прямий</u> - виражений формою - З.в. без прийменника - Р.в. без прийменника зі значенням «частина від цілого», з часткою НЕ біля присудка. <i>водити авто, зустріти своїх, розгледіти деталі, дарувати щастя, купити фруктів, не розгледіти деталей,</i></p>	<p>1. часу <i>відпочивати влітку</i> 2. умови <i>без дощу немає врожаю,</i> 3. причини <i>втікати зі страху,</i> 2. мети <i>донатити для перемоги,</i> 3. місця <i>прогулянка в лісі,</i> 4. способу дії <i>іти навпростець,</i> 5. міри і ступеня <i>надзвичайно приємно,</i> 6. допустовості <i>вистояли і перемогли</i></p>

		<i>наперекір ворогові.</i>
<p>2. <u>неузгоджене</u> – поєднується з означуваним словом_зв’язком керування, виражається</p> <ul style="list-style-type: none"> - іменником, - присвійним займенником <i>його, її,</i> - прислівником, - дієприслівником, - інфінітивом, фразеологізмом <p><i>Сукня в горошок, відчуття щастя, його обов’язки, її бажання, дорога направо, прохання вислухати, майстер золоті руки</i></p>	<p>2. <u>непрямий</u> – усі інші форми додатка</p> <p><i>малює аквареллю, їхати у справах,</i></p>	

Односкладні речення

Головний член речення - присудок	Головний член речень - підмет
Дієслівні	Іменні
<p>1. особові</p> <p>А) означено-особове: присудок виражений дієсловом у формі - 1-ї або 2-ї особи однини чи множини теперішнього чи майбутнього часу; - 2-ї особи однини і множини наказового способу. <i>Читаймо уважно. Досліджуй, роби, дізнавайся.</i></p> <p>Б) неозначено-особове: присудок означає дію, яка здійснюється невизначеним суб'єктом, і виражений - дієсловом у формі 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу; - дієсловом у формі множини минулого часу; - дієсловом умовного способу множини. <i>Садять квіти – прикрашають світ.</i></p> <p>В) узагальнено-особове: присудок означає дію, що сприймається узагальнено як характерна для будь-якої особи, і виражений - дієсловом 2-ї особи однини</p>	<p>1. номінативні, або називні – підмет у Н.в. <i>Ніч. Тиха ніч.</i> <i>Увага!</i> <u>Вечір.</u> – номінативне ОР <u>Тихий вечір.</u> - номінативне ОР</p> <p><u>Вечір тихий.</u> – двоскладне неповне Тихий <u>вечір над Карпатами</u> - двоскладне неповне.</p> <p>2. генітивні – підмет у Р.в. <i>Жита достиглого!</i> <i>Людей! Квітів!</i></p> <p>3. вокативні – підмет у Кл. в. <i>Шановна Наталіє Павлівно!</i> <i>Іване! Оксано-красуне!</i></p>

<p>теперішнього і майбутнього часу, - 2-ї особи однини і множини наказового способу. <i>Сім раз відмір – один раз відріж.</i></p>	
<p>2. безособове: присудок виражений - безособовим дієсловом, - формою на –но, -то, - особовим дієсловом у значенні безособового, - предикативним прислівником, - словами <i>немає, слід, можна</i> і под. <i>Світає. Виконано бездоганно.</i></p>	
<p>3. інфінітивне: присудок виражений самостійним інфінітивом <i>Вечорами вже не чути співів солов'я.</i></p>	

Основні засоби зв'язку частин складного речення

1. ІНТОНАЦІЯ

2. СПОЛУЧНИКИ:

С у р я д н і

1) єднальні: *і (ї), та* (в значенні *і*), *ні...*, *ні*; *ані...*, *ані*; *і...,і*; *та ні...,та ні*; *як...,так і*; *не тільки..., а й*; *не тільки..., але і*;

2) зіставні: *а*; *не тільки..., але й*; *не лише..., а й*; *не стільки..., скільки*; *як..., так і*;

3) протиставні: *а*; *але*; *та* (в значенні *але*); *зате*; *проте*; *однак*;

4) розділові: *або, хоч, чи*; *або..., або..*; *то..., то...*; *не то...не то..., чи..., чи...*; *хоч..., хоч...*; *чи то..., чи то*;

5) градаційні (підсилювальні/послаблювальні): *а й*; *а ще*; *а навіть*; *а до того ж*; *не тільки..., а навіть*; *не лише...,а й (але й)*; *не стільки..., скільки*; *не те що (щоб)...*, *але*; *не так..., як та ін.*

6) приєднувальні: *і*; *та*; *також*; *а також*; *також і*; *а й*; *та й*; *ще й*; *а ще й*; *та ще й*; *і навіть*; *притому*; *причому*.

П і д р я д н і

1) з'ясувальні: *що, як, ніби та ін.*

2) обставинні:

- часу: *як, як тільки, після того як, коли, в міру того як, щойно, ледве, тільки, відтоді як, відколи, аж таки, доки та ін.*;

- мети: *щоб, для того щоб, з тим щоб, аби та ін.*;

- умови: *якщо, коли, якби, аби, коли б, як, раз, як тільки*;

- причини: *бо, тому що, через те що, завдяки тому що, з тим що, оскільки, тим що*;

- допустовості: *хоч, хай, нехай, дарма що, незважаючи на те що, хоч..., але*;

- порівняння: *як, мов, немов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, що та ін.*;

- наслідку: *так що*;

- способу дії: *як*;

- міри, ступеня: *аж, що аж, що й*.

3. СПОЛУЧНІ СЛОВА:

1) відносні займенники: *хто, що, який, чий, котрий, скільки у різних відмінкових формах*;

2) прислівники: *як, де, куди, звідки, коли, навіщо*.

Розділові знаки при прямій мові

№	Схема	Приклади
1	А: «П!?».	Мати зазирнула йому в очі і попросила: «Бережися, сину!»
2	«П», – а.	«От я і дома», – полегшено зітхнула Яринка.
3	«П!» – а.	«Татку! Татку!» – упізнали діти.
4	«П?» – а.	«Трава – що воно таке?» – запитав мене син.
5	«П, – а, – п».	«Батьку, – мовила тихо, – ви так гарно співали, так гарно...»
6	«П, – а. – П».	«Нічого, Петю, – заспокоював майор. – Мати розуміється на цьому».
7	«П?!... – а. – П».	«Оце довчивсь! – почав батько мені. – Що ж тепер?...»
8	«П, – а: – П».	«Ходім, – сказав він і спитав: Чого ж ти мовчиш?»
9	А: – «П,?!» – а.	А я кажу: – «Як не посміхатися?» – і прямую далі, милуючись безмежжям неба.

Умовні позначення:

А – слова автора, що починаються великою літерою;

а – слова автора, які треба писати з малої літери;

П – пряма мова, що починається великою літерою;

п – пряма мова, яку необхідно писати з малої літери.

Для нотаток

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
РОЗДІЛ 1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ	5
ЛІТЕРАТУРА	5
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	6
№ 1 Синтаксис. Словосполучення	6
№ 2 Просте речення. Класифікація речень. Головні члени речення.	11
№ 3 Другорядні члени речення. Додаток Означення. Обставина.	18
№ 4 Односкладні речення. Неповні речення. Слова-речення.	23
№ 5 Просте ускладнене речення. Однорідні члени речення. Звертання. Вставні і вставлені конструкції.	29
№ 6 Відокремлені члени речення.	37
РОЗДІЛ 2. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.	45
ЛІТЕРАТУРА	45
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	47
№ 7 Складне речення як синтаксична одиниця. Складносурядні речення.	47
№ 8 Складнопідрядні двокомпонентні (елементарні) речення.	51
№ 9 Складнопідрядні багатоконпонентні речення. Складні безсполучникові речення.	54
№ 10 Багатоконпонентні складні речення з різними видами зв'язку. Складне синтаксичне ціле. Конструкції з чужим мовленням.	58
ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ НА ЗАЛІК.	64
ДОДАТКИ.	67
I. Схеми і приклади синтаксичного аналізу.	67
II. Види присудка.	75
III. Другорядні члени речення.	76
IV. Односкладні речення.	78
V. Види складних речень.	80
VI. Моделі складнопідрядних речень з кількома підрядними за типом синтаксичного зв'язку.	81
VII. Основні засоби зв'язку частин складного речення.	82
VIII. Розділові знаки при прямій мові.	83

Навчальне видання

НАКОНЕЧНА Лариса Богданівна

Сучасна українська мова
з практикумом

Синтаксис

Практичний блок

Видання 2-е змінене і доповнене